

Комисија за очување националних споменика, на основу члана V став 4. Анекса 8. Општег оквирног споразума за мир у Босни и Херцеговини и члана 36. став (1) Пословника о раду Комисије за очување националних споменика ("Службени гласник БиХ", број 47/16), на сједници одржаној 16. маја 2019. године, донијела је

ОДЛУКУ
о проглашењу историјског градског подручја Требиња
националним спомеником Босне и Херцеговине

Члан 1.

(Предмет заштите и просторни обухват)

(1) **Историјско градско подручје Требиња** проглашава се националним спомеником Босне и Херцеговине (у даљњем тексту: национални споменик).

(2) Национални споменик се налази на територији града Требиња, Република Српска, Босна и Херцеговина и обухвата дијелове к.о. Требиње I и к.о. Полице I, у укупној површини од 138.468 м². Попис катастарских честица у обухвату националног споменика приказан је у Прилогу 1. ове одлуке и чини њен саставни дио.

(3) Национални споменик обухвата три зоне заштите, и то:

а) **Зона Стари Град** обухвата дијелове к.о. Требиње I и к.о. Полице I у површини од 43.262 м². Граница зоне заштите почиње са тачке на граници к.ч. 2522/1 к.о. Требиње II и к.ч. 1835 к.о. Полице I, чије су координате Y=6528886.8 X=4729859.1, иде југоисточно границом наведених парцела до тачке чије су координате Y=6528965.6 X=4729562.4 одакле наставља средином к.ч. 1172 и средином улице Доситејево до раскрснице са улицама Десанке Максимовић, Његошеве и Светосавске. Гранична линија затим иде средином улице Десанке Максимовић и Светозара Ћоровића преко раскрснице улица Душанова и Вука Мићуновића до западног угла објекта на к.ч. 786, даље иде границом к.ч. 788/1 са к.ч. 786, 785 и 788/3 до тремеђе к.ч. 788/1, 788/3 и 2522/1 одакле се праволинијски враћа на полазну тачку на граници к.ч. 2522/1 к.о. Требиње I и к.ч. 1835 к.о. Полице I, чије су координате Y=6528886.8 X=4729859.1 и тиме је затворена зона заштите.

б) **Зона насеља Крш** (Омановића-махала) обухвата дијелове к.о. Требиње I у површини од 22.111 м². Граница зоне заштите почиње са раскрснице улица Немањине и Луке Ћеловића, иде сјеверно средином улице Немањине до тремеђе к.ч. 637/1, 819/2 и 2554. Гранична линија наставља границом к.ч. 637/1 са к.ч. 819/2 и 818, границом к.ч. 814 са к.ч. 818, 830/1, 817/2, 817/1 и 816/1, границом к.ч. 815/1 и 816/1, границом к.ч. 815/4 и 816/5, границом к.ч. 815/3 и 816/2, границом к.ч. 816/3 са 815/2, 815/1 и 809, границом к.ч. 808/32 са к.ч. 808/29 и 808/34 до сјевероисточног угла к.ч. 808/29 одакле иде средином улице Вука Мићуновића до раскрснице са улицом Луке Ћеловића, те се средином те улице враћа на полазну

тачку на раскрсници улица Немањине и Луке Ћеловића и тиме је затворена зона заштите.

ц) **Зона ужег центра Града** обухвата дијелове к.о. Требиње I, у површини од 73.095 м². Граница зоне заштите почиње са тромеђе к.ч. 1249/1, 1251/1 и 2301/2 к.о. Требиње I те иде сјеверном границом к.ч. 1251/1 са к.ч. 2301/2, 2301/4, 2301/3 и 2301/1 до тромеђе к.ч. 1251/1, 2301/1 и 1259/1, одакле иде средином улице Његошева до раскрснице са улицом Царице Милице. Са ове раскрснице гранична линија наставља средином улица Царице Милице и Цара Лазара до раскрснице улица Цара Лазара и Краља Петра I Ослободиоца и иде до југозападнoг угла објекта на к.ч. 637/53. Гранична линија даље иде контуром објекта до тромеђе к.ч. 637/47, 637/53 и 637/54 те наставља границом к.ч. 637/53 са к.ч. 637/47 и 637/59 до тромеђе к.ч. 637/53, 637/59 и 2554 одакле иде праволинијски до тромеђе к.ч. 2554, 931 и 933, наставља границом к.ч. 931 са к.ч. 933, 932 и 934/4, затим границом к.ч. 930 и 934/4 до тромеђе к.ч. 930, 934/4 и 934/1 одакле иде праволинијски до сјеверозападнoг угла објекта на к.ч. 935. Гранична линија даље иде контуром објекта до сјевероисточнoг угла одакле иде праволинијски до тромеђе к.ч. 937, 941 и 942, наставља границом к.ч. 942 са к.ч. 941 и 943 до сјеверозападнoг угла објекта на к.ч. 946 и иде контуром објекта до тромеђе к.ч. 946, 952 и 2527. Даље линија наставља границом к.ч. 2527 са к.ч. 952, 960 и 959, границом к.ч. 959 са к.ч. 961, 962, 963, 964, 965, 966, 969/2, 969/1, 969/3 и 969/4 одакле иде средином улице Луке Ћеловића до раскрснице са улицом Вука Мићуновића. Гранична линија даље иде средином улице Вука Мићуновића до раскрснице са улицама Краља Петра I Ослободиоца и Душана те наставља средином улице Краља Петра I Ослободиоца до тромеђе к.ч. 2527, 973/3 и 981. Гранична линија наставља границом к.ч. 973/3 са к.ч. 981 и 980, границом к.ч. 973/5 са к.ч. 980, 979 и 977, границом к.ч. 973/1 са к.ч. 975 и 973/2 до четворомеђе к.ч. 973/1, 973/2, 981 и 1034 одакле иде средином улица Десанке Масимовић и Светосавске до тромеђе к.ч. 2555/1, 1247 и 1246. Гранична линија даље иде границом к.ч. 1247 са к.ч. 1246 и 1251/1, те се границом к.ч. 1251/1 са к.ч. 1248/1, 2302/1, 2302/2, 1249/3 и 1249/1 враћа на полазну тачку на тромеђи к.ч. 1249/1, 1251/1 и 2301/2 к.о. Требиње I и тиме је затворена зона заштите.

(4) Граница националног споменика утврђена је на основу катастарских подлога новог премјера и приказана је на карти у Прилогу 2. ове одлуке и чини њен саставни дио.

(5) На национални споменик примјењују се мјере заштите утврђене овом одлуком, а у складу са Законом о спровођењу одлука Комисије за заштиту националних споменика, установљене у складу са Анексом 8. Општег оквирног споразума за мир у Босни и Херцеговини ("Службени гласник Републике Српске", бр. 9/02, 70/06 и 64/08).

(6) У складу са Правилником о критеријумима вриједновања добара, подјели по предмету правне заштите и поступку категоризације националних споменика ("Службени гласник БиХ", број 47/18), добро је сврстано у категорију "национални споменик од изузетног значаја за Босну и Херцеговину".

Члан 2.
(Надлежност за обезбјеђење мјера заштите)

(1) Република Српска, кроз своје надлежне органе, улаже све напоре да предузме одговарајуће правне, научне, техничке, административне и финансијске мјере неопходне за заштиту, конзервацију и презентацију националног споменика.

(2) Комисија за очување националних споменика (у даљњем тексту: Комисија) утврдиће техничке услове за израду и постављање информационе табле са основним подацима о споменику и одлуци о проглашењу добра националним спомеником.

Члан 3.
(Мјере заштите националног споменика)

(1) С циљем трајне заштите националног споменика, утврђују се следеће **опште мјере заштите**, које се примјењују на цијелу површину националног споменика дефинисану у члану 1. ст. (2) и (3) ове одлуке:

- а) дозвољени су истраживачки радови, радови санације, конзервације и рестаурације, радови текућег одржавања објекта и радови на презентацији националног споменика;
- б) за све радове, изузев радова текућег одржавања, потребно је да се добије одобрење надлежног министарства за просторно уређење у Републици Српској (у даљњем тексту: надлежно министарство) и изводити их уз стручни надзор надлежне службе заштите наслеђа на нивоу Републике Српске (у даљњем тексту: надлежна служба заштите);
- ц) све интервенције требају да буду усклађене са карактером и вриједностима националног споменика, уз поштивање свих историјских слојева;
- д) приликом извођења радова санације, конзервације и рестаурације потребно је примјењивати изворне материјале и технике у мјери у којој је то могуће.
У случају употребе другачијих материјала и техника, они не смију да угрозе карактер националног споменика;
- е) у случају када се приликом извођења радова пронађу остаци неког старијег објекта, археолошки налази или слично, потребно је да се обустави извођење радова и о томе обавијести надлежна служба заштите;
- ф) није дозвољена изградња структура или објекта који би могли да изгледом, величином, употребљеним материјалима или архитектонским елементима угрозе карактер националног споменика;
- г) дозвољена је адаптација ентеријера објекта и увођење инсталација у циљу прилагођавања савременим потребама становања и рада под условом да се сачувају стилске карактеристике објекта;
- х) дозвољено је коришћење објекта у стамбене, угоститељске, занатске, пословне, образовне и културне сврхе, односно на начин који неће угрозити интегритет објекта и њихово значење у структури

- града, а у складу са Законом о заштити животне средине ("Службени гласник Републике Српске", бр. 71/12 и 79/15);
- и) рекламна тијела, огласи и друге ознаке требају да буду прилагођени карактеру амбијента и постављени на начин који неће угрозити визуре и заклањати објекте;
 - ј) Изузев информационе табле из члана 2. став (2) ове одлуке, на националном споменику није дозвољено постављање других елемената (друге информационе табле, јарболи за заставе, рекламни панои, клима уређаји и слично) без сагласности надлежне службе заштите на садржај текста, дизајн и позицију;
 - к) уличне водове инсталација градске инфраструктуре (електрика, водовод, канализација, ПТТ и интернет комуникација и др.) водити искључиво подземним путем;
 - л) расвјетна тијела и урбани мобилијар требају да буду прилагођени карактеру амбијента и задовољавају функције савременог промета, рада и живота;
 - м) постојећа расвјетна тијела замијенити савременијим и економичнијим у погледу потрошње електричне енергије. Увести и рефлекторску расвјету за све појединачне архитектонски значајне објекте и просторе;
 - н) обезбиједити израду плана управљања националним спомеником, укључујући планове конзервације и одржавања и са дефинисаним носиоцима реализације плана, а у складу са методологијом за спровођење Конвенције о заштити свјетске културне и природне баштине;
 - о) израдити елаборат за заштиту националног споменика са процјеном угрожености на ризике од пожара и других непогода и са мјерама за отклањање ризика;
 - п) у склопу детаљних урбанистичких планова и плана управљања, утврдити услове за очување и промовирање културних и историјских вриједности, како материјалних, тако и њихових нематеријалних компоненти – старих заната и дјелатности, традиционалних фестивала и обичаја који су везани за подручје националног споменика;
 - q) обезбиједити израду измјена и допуна регулационих планова за Стари Град, Сјеверни Логор, Центар, Брегови 2 и Брегови, у складу са овом одлуком и елаборатима о отклањању или ублажавању негативних утицаја извршених интервенција.

(2) Утврђују се сљедеће **посебне мјере заштите**, које се примјењују на поједине зоне заштите из члана 1. став (3) ове одлуке:

Зона Стари град

- а) приликом радова на рестаурацији објеката неопходно је да се сачувају или врате њихови изворни габарити (хоризонтални и вертикални, облик и нагиб кровних плоха, покров каменим плочама, декоративне елементе димњака), изворни изглед и материјализација спољних зидова и степеништа (камен и

- дрво). Измјене у постојећем стању су дозвољене једино у случају враћања аутентичних елемената;
- б) спровести хитне мјере заштите на објектима у лошем конструктивном стању, који се налазе на к.ч. 1105, 1112, 1120 и 1153 (нови премјер);
 - ц) хитне мјере заштите укључују: постављање заштитне оgrade око објекта до његове највише коте, чишћење од самониклог растиња и отпада, конструктивну стабилизацију објекта, а на основу елабората одобреног од надлежног министарства;
 - д) извршити дјелимичну реконструкцију објеката наведених у тачки б) овог става зоне Стари град и привођење изворној намјени или угоститељској, културној, занатској или трговачкој;
 - е) постојеће оgrade и зидови, изграђени у традиционалном стилу могу да се задрже, а они који не одговарају карактеру амбијента морају да се преобликују или уклоне ако излазе изван изворног профила уличног фронта;
 - ф) извршити конзервацију и рестаурацију зидова тврђаве;
 - г) потребна је реконструкција хендека око зида Старог града и пјешачких мостова преко хендека до улазних капија, уз обавезно присуство археолога. Претходно урадити инжињерско-геолошки и геотехнички извјештај који ће садржавати податке о спроведеним истражним радовима, прецизирати радове које је потребно предузети на обезбјеђењу стабилности зида Старог града и уже локације и неопходне радове на околном терену, хидрогеолошке карактеристике терена и с тим у вези регулисање гравитационог протока воде кроз хендек чија брзина протока треба да одговара брзини протока ријеке Требишњице, те заштиту околних објеката и структура од продирања проточних и подземних вода;
 - х) у циљу реконструкције хендека неопходно је уклонити постојећи паркинг;
 - и) обезбиједити услове за спровођење археолошких истраживања, по претходно урађеном програму одобреном од надлежног министарства и уз стручни надзор надлежне службе заштите, а у циљу откривања старијих историјских слојева и континуитета насељавања;
 - ј) извршити наставак археолошких истраживања на простору око Музеја Херцеговине уз конзервацију и презентацију налаза;
 - к) простор Старог града задржава се и уређује као простор пјешака. Постојећа мрежа историјских улица и тргова задржава се у цијелости;
 - л) извршити попловање улица локалним каменом уз претходна археолошка истраживања;
 - м) дозвољено је увођење пергола и сјенила у улицама на сјеверној страни, које требају да буду у складу са амбијенталним вриједностима простора;
 - н) дозвољен је пролаз искључиво само за сервисна возила, возила за снабдјевање робом и возила хитних интервенција (хитна помоћ, ватрогасна кола), висине мање од 250 цм;
 - о) потребно је да се изради и спроведе план хортикултурног уређења уз очување постојећег дендро-материјала те попуну са аутохтоним врстама, на јавним површинама, авлијама и терасама;
 - п) дио обале задржати под природном вегетацијом. Није дозвољено проширивање објеката према обали и оградавање обала и излаза на ријеку;

- q) дозвољена је пренамјена објеката у складу са Правилником о утврђивању дјелатности које се сматрају старим и умјетничким занатима и домаћом радиности ("Службени гласник Републике Српске", број 70/12) или угоститељску намјену;
- p) за све грађевинске, инфраструктурне, хортикултурне и друге радове који нису у складу с карактером амбијента потребно је да се изради Елаборат о отклањању или ублажавању негативног утицаја извршених интервенција, заснован на стручним анализама, а који ће обухватити: тренутно стање просторне цјелине, идентификацију, правни статус, информацију о томе да ли су радови изведени са одобрењем за грађење, квалификацију и опис интервенција, информације о власништву и инвеститору, утицај непланских интервенција (интерполација нових објеката, доградње надоградње, измјена на објектима и у просторима које обухватају материјале, боје, технике и технологије на аутентичност и интегралност Старог града; ризике и досадашње посљедице непогода, природних и техничких катастрофа, степен очуваности нематеријалне компоненте националног споменика (заступљеност и аутентичност старих заната, обичаја, фестивала и сл.). Елаборат треба да утврди приједлог мјера за умањивање или отклањање негативног утицаја на аутентичност и интегритет Старог града: парцијално уклањање дијелова објекта у складу са значајем историјског објекта и амбијенталне цјелине, преобликовање појединих дијелова објекта, а које се могу да односе на измјену димензија и материјализације прозора и портала, преобликовање кровова и фасада које су урађене у супротности са амбијентом, уклањање или преобликовање рекламних и других паноа.

Зона насеља Крш

- a) потребно је да се очува постојећи плански основ;
- b) приликом радова на рестаурацији објеката неопходно је сачувати или вратити њихове изворне габарите (хоризонталне и вертикалне, облик и нагиб кровних плоха, покров каменим плочама, декоративне елементе димњака), изворни изглед и материјализацију вањских зидова и степеништа (камен и дрво), а измјене у постојећем стању су дозвољене једино у случају враћања аутентичних елемената;
- ц) провести хитне мјере заштите на објектима у лошем конструктивном стању, који се налазе на к.ч. 833, 835, 836, 850, 850, 852, 862, 864, 879, 882, 884, 885, 889, 893, 896, 898, 899, 900, 901, 908, 912, 914 и 915 (нови премјер);
- д) хитне мјере заштите укључују: постављање заштитне ограде око објекта до његове највише коте, чишћење од самониклог растиња и отпада, конструктивну стабилизацију објекта, а на основу елабората одобреног од надлежног министарства;
- е) извршити дјеломичну реконструкцију објеката наведених у тачки ц) овог става зоне насеља Крш и враћање изворној намјени или извршити пренамјену објеката;
- ф) дозвољена је пренамјена објеката у складу са Правилником о утврђивању дјелатности које се сматрају старим и умјетничким занатима и домаћом радиности, или угоститељску намјену;
- г) извршити попловање улица и степеница локалним каменом.

Зона ужег центра Града

- а) потребно је очувати постојећи плански основ и просторну организацију уз задржавање намјена објеката са централним садржајима: пословни, стамбени, стамбено-пословни, вјерски, културно-образовни;
- б) на градитељску цјелину Катедралне цркве посвећене Рођењу Блажене Дјевице Марије примјењују се мјере заштите утврђене у Одлуци о проглашењу градитељске цјелине – Катедрална црква посвећена Рођењу Блажене Дјевице Марије – Мала Госпа у Требињу националним спомеником Босне и Херцеговине (“Службени гласник БиХ”, бр. 42/06 и 48/13);
- ц) на градитељској цјелини – Саборни храм Преображења господњег, Епархијском дому и библиотеци дозвољени су конзерваторско-рестаураторски радови, радови текућег одржавања и радови чији је циљ презентација споменика;
- д) потребно је да се задржи изглед фасада објеката са историцистичким обиљежјима и оних са амбијенталним вриједностима, сачувају или врате аутентични архитектонски елементи (величина и распоред отвора, третман и стилски елементи на фасадама, облик, нагиб кровова и врсту покрова);
- е) приликом рестаурације замијенити елоксирану браварију и ПВЦ прозоре и портале, дрвеним. Није дозвољено отварање нових отвора на фасадама;
- ф) уклонити клима уређаје, тенде и конзолне рекламе са уличних фасада које нарушавају карактер амбијента, а клима уређаји требају се системски да рјешавају за објекте или формирају одговарајуће маске које одговарају карактеру фасада;
- г) могуће су адаптације поткровља за потребе становања без мијењања висине вијенаца, а уз могућност постављања баца;
- х) на објектима вишим од П+ 2 етаже дозвољава се постављање соларних цријепова или соларних табли у циљу постизања веће енергетске ефикасности;
- и) на фасадама објеката у низу уз улице Владимира Гојиновића и Десанке Максимовић потребно је да се изврши дјеломична реконструкција фасада уз преобликовање дограђених дијелова на начин да одговарају стилским карактеристикама објеката (камен и дрво);
- ј) улица Јована Дучића, трг Слободе и Његошев трг задржавају се и уређују као простори за пјешаке;
- к) сезонско постављање љетних башта и сјенила мора да буде у складу са амбијентом тако да својим изгледом не нарушавају амбијенталне вриједности простора;
- л) сачувати намјену Трга слободе за дневну пијаци, уз постављање мобилних штандова и сјенила који одговарају карактеру амбијента;
- м) на Тргу слободе извршити рестаурацију постојећих приземних пословних структура између двије куле у склопу објекта градске пијаце “Markthalle” и њихову адаптацију за потребе савремених стандарда градске пијаце;
- н) у случају да адаптација структура из претходне тачке није изводљива, могућа је и интерполација пословног објекта између двије куле искључиво приземне етаже за потребе градске пијаце;

- о) извршити рестаурацију и адаптацију јавног WC-а да задовољи савремене стандарде;
- п) расвјета на трговима треба да буде постављена до 3 м висине, како крошње дрвећа не би умањиле освјетљење и на начин да не ометају кретање пјешака;
- q) стабла платана на трговима потребно је да се заштите и конзервишу према претходно урађеном елаборату. У случају потребе замијене болесних стабала обезбиједити одрасле саднице платана;
- р) потребно је израдити и провести план хортикултурног уређења Градског парка уз очување постојећег дендро-материјала те попуну са аутохтоним врстама;
- с) направити степенице и пјешачку рампу на углу улица Краља Петра I Ослободиоца и Светозара Ћоровића, којом ће се ријешити денивелација улица.

(3) У циљу трајне заштите националног споменика утврђује се заштитни појас који обухвата дијелове к.о. Требиње I и к.о. Полице I, у укупној површини од 65.227 м². Попис катастарских честица у обухвату заштитног појаса националног споменика приказан је у Прилогу 1. ове одлуке и чини њен саставни дио:

а) **Заштитни појас I** има површину од 15.090 м². Граница заштитног појаса почиње са тачке на граници к.ч. 2522/1 к.о. Требиње и 1835 к.о. Полице I чије су координате Y= 6528822.0 X= 4730023.8 одакле иде југоисточно границом наведених к.ч. до тачке чије су координате Y=6528886.8 X=4729859.1. Гранична линија даље иде описаном границом зона заштита “Стари град”, “Зона ужег центра” и “Крш”, те се враћа на полазну тачку на граници к.ч. 2522/1 к.о. Требиње и к.ч. 1835 к.о. Полице I чије су координате Y= 6528822.0 X= 4730023.8 и тиме је затворен заштитни појас.

б) **Заштитни појас II** има површину од 9.353 м². Граница заштитног појаса II почиње са тромеђе к.ч. 637/47, 637/53 и 637/59 к.о. Требиње I и иде сјеверно границом к.ч. 637/59 и 637/47 до сјевероисточног угла к.ч. 637/47 одакле наставља праволинијски до југозападног угла к.ч. 637/61. Линија затим иде границом к.ч. 637/61 са к.ч. 637/59, 637/60 и 637/48 до тромеђе к.ч. 637/1, 637/48 и 637/61 одакле иде на раскрсницу улица Његошева и Луке Ћеловића.

ц) **Заштитни појас III** има површину од 25.998 м². Граница заштитног појаса III почиње са раскрснице улица Војводе Степе Степановића и Краља Петра I Ослободиоца и иде источно средином улице Краља Петра I Ослободиоца до раскрснице са улицом Цара Лазара. Гранична линија даље наставља средином улица Цара Лазара и Царице Милице до раскрснице са улицом Његошевом. Даље иде средином улице Његошове до раскрснице са улицом Војводе Степе Степановића, затим средином улице Војводе Степе Степановића до раскрснице са улицом Вука Караџића. Линија наставља средином улице Вука Караџића до тромеђе к.ч. 1466/4, 1466/6 и 1466/37 и иде границом к.ч. 1466/4 са к.ч. 1466/37, 1464/2 и 1463/1 и границом к.ч. 1463/2 и 1466/8 до тромеђе к.ч. 1463/2, 1466/8 и 1337/1 одакле наставља праволинијски до тачке на граници к.ч. 1336 и 1342 чије су координате Y=6528410.3 X=4729794.0. Гранична линија даље иде границом к.ч. 1342 и 1336 те се средином улице Војводе Степе Степановића враћа на полазну

тачку на раскрсници улица Војводе Степе Степановића и Краља Петра I Ослободиоца и тиме је затворен заштитни појас.

д) Заштитни појас IV има површину од 14.786 м². Граница заштитног појаса IV почиње са тачке на граници к.ч. 2522/1 к.о. Требиње I и 1835 к.о. Полице I чије су координате Y= 6528965.7 X= 4729562.4 те иде јужно границом наведених к.ч. до тачке чије су координате Y= 6528965.3 X= 4729519.2 одакле наставља средином улице Преображенска до раскрснице са улицом Светосавска одакле иде средином улице Светосавске до раскрснице са улицом Доситејева. Гранична линија даље средином улице Доситејеве и средином к.ч. 1172, те се враћа на полазну тачку на граници к.ч. 2522/1 к.о. Требиње I и к.ч.1835 к.о. Полице I чије су координате Y= 6528965.7 X= 4729562.4 и тиме је затворен заштитни појас.

(4) Граница заштитног појаса националног споменика утврђена је на основу катастарских подлога новог премјера и приказана је на карти у Прилогу 2. ове одлуке, те чини њен саставни дио. У заштитном појасу I–IV из става (3) овог члана утврђују се сљедеће мјере заштите:

- а) обезбиједити ширење централних градских функција, побољшање квалитета и нивоа саобраћајних услуга и рјешење недостатка паркинг простора. Потребно је формирање паркинг простора у профилима улица, гдје је то могуће;
- б) дозвољена је интерполација нових објеката, реконструкција и надоградња постојећих објеката, гдје је то конструктивно, просторно и функционално могуће;
- ц) новим интервенцијама из претходне тачке не се смију да угрозе: визуре на национални споменик, стандард становања у сусједним објектима, услови осунчања, провјетрености, отицање атмосферских вода са кровних површина и тераса, приватност некретнине и видик;
- д) нове интервенције требају пажњу да посвете усаглашавању са: сусједним објектима, кровним и спратним вијенцима, величином отвора, материјализацијом фасада и кровног покривача;
- е) обликовање интерполираних објеката треба да буде савременог исказа и изведено савременим материјалима уз усклађивање хоризонталних и вертикалних габарита са изграђеном физичком структуром;
- ф) потребно је за сваку нову интервенцију урадити елаборате процјене утицаја на национални споменик и усаглашености са околином;
- г) пожељно је унутрашња дворишта партерно и хортикултурно уредити, уз уклањање привредних објеката привременог карактера;
- х) обезбиједити одржавање постојећих дрвореда и подизање нових уз саобраћајнице и паркинг просторе;
- и) потребно је да се замијене постојећи киосци пројектовањем типског монтажано-демонтажног објекта обликованог у складу са карактером амбијента;
- ј) у заштитном појасу III, на историјским објектима са амбијенталним вриједностима, који се налазе на к.ч. 1264, 1277, 1288, 1289/1, 1304, 1330, 1327, 1464/1, 1463/1, 1317, 1319, 1324, 1281 и 1280 (нови премјер), у улицама Краља Петра I Ослободиоца, Вука Караџића и Војводе Степе Степановића, провести конзерваторско-рестаураторске

- радове, радове текућег одржавања и радове којима је циљ презентација архитектонских вриједности објеката уз дозвољену рефлекторску илуминацију;
- к) у заштитном појасу III могуће је пробијање колско-пјешачке комуникације од улице Војводе Степе Степановића до улице Војводе Луке Петковића ради отварања визура, уређења површина за потребе мирујућег саобраћаја и хортикултурног уређења;
 - л) у заштитном појасу I, на обали ријеке Требишњице, планирати пјешачке стазе, одморишта и хортикултурно уређење простора, а планирати насаде високог дендрофонда аутохтоних врста на терену са израженим нагибом који се спушта на магистралну саобраћајницу и на ријеку;
 - м) у заштитном појасу I, на објектима у низу подигнутим уз ријеку Требишњицу, извршити дјеломичну реконструкцију на начин да се све интервенције међусобно усагласе, а у приземљу ових објеката могуће је увођење угоститељске намјене;
 - н) у заштитном појасу IV, на простору ограниченом улицама Преображенска, Десанке Максимовић, зидинама Старог Града и обалом ријеке, потребно је уклонити објекте и доградње изграђене у непосредној близини Старог града који се налазе на к.ч. 1173/1, 1173/2, 1174/2 и 1174/3 (нови премјер), а који су у нескладу са амбијенталним вриједностима националног споменика;
 - о) уз претходно прибављање мишљења надлежне службе заштите, могуће је да се дозволи преобликовање објеката наведених у претходној тачки или изградња новог објекта који својим габаритима и изгледом неће угрожавати визуелни интегритет националног споменика;
 - п) у заштитном појасу IV потребно је укидање паркинг простора уз зидине због потребе реконструкције хендека, измјештање бензинске пумпе, која се налази на к.ч.1173/1 (нови премјер) изван заштитног појаса и уређење обала ријеке.

Члан 4.

(Мјере заштите за археолошка истраживања и налазе)

(1) Сви покретни налази који у току археолошког истраживања буду нађени биће похрањени у Музеју Херцеговине у Требињу, обрађени и презентовани на одговарајући начин.

(2) Сав покретни и непокретни археолошки материјал који буде нађен у току археолошких истраживања неопходно је стручно обрадити.

(3) Археолог – водитељ археолошких истраживања дужан је да након извршених археолошких радова поднесе извјештај Комисији и институцији која је обавила истраживања.

(4) Археолог – водитељ археолошких истраживања мора да има на располагању сав пронађени покретни и непокретни археолошки материјал док траје истраживање и док не заврши извјештај, а најдуже за период од три године.

(5) Паралелно с извођењем археолошких истраживања, неопходна је сукцесивна конзервација непокретних налаза на локалитету и конзервација покретног археолошког материјала и његово похрањивање у одговарајуће просторе (депое).

(6) Након достављања извјештаја о проведеном истраживању, Комисија ће утврдити покретне налазе на које ће бити примјењиване мјере заштите које Комисија утврђује.

(7) Изношење покретних налаза из става 1. овог члана из Босне и Херцеговине није дозвољено.

(8) Изузетно од одредбе става (7) овог члана, уколико водитељ истраживања утврди да је неопходна обрада неког налаза ван Босне и Херцеговине, доказе о томе презентоваће Комисији, која може да допусти привремено изношење налаза из земље под детаљно утврђеним условима његовог изношења, поступања с њим у току боравка ван земље и његовог поврата у Босну и Херцеговину.

Члан 5.

(Стављање ван снаге спроведбених аката)

Стављају се ван снаге сви спроведбени и развојни просторно-плански акти у дијелу у којем су супротни одредбама ове одлуке.

Члан 6.

(Суздржавање од предузимања радњи)

Свако, а посебно надлежни органи Републике Српске, градске и општинске службе, суздржаће се од предузимања било каквих радњи које могу да оштете национални споменик или доведу у питање његову заштиту.

Члан 7.

(Достављање одлуке надлежном суду)

Ова одлука доставиће се надлежном општинском суду или другом надлежном органу, ради уписа забиљежбе о проглашењу националног споменика у земљишне књиге.

Члан 8.

(Саставни дио одлуке)

Саставни дио ове одлуке су Прилог 1 и Прилог 2, те образложење са пратећом документацијом, које је доступно на увид заинтересованим лицима у просторијама и на веб страници Комисије (<http://www.kons.gov.ba>).

Члан 9.
(Коначност одлуке)

Према члану V став 4. Анекса 8. Општег оквирног споразума за мир у Босни и Херцеговини, одлуке Комисије су коначне.

Члан 10.
(Брисање са Привремене листе националних споменика)

Даном доношења ове одлуке, са Привремене листе националних споменика Босне и Херцеговине ("Службени гласник БиХ", број 33/02, "Службени гласник Републике Српске", број 79/02, "Службене новине Федерације БиХ", број 59/02 и "Службени гласник Брчко Дистрикта БиХ", број 4/03) бришу се национални споменици уписани под редним бр. 655, 656, 657, 660 и 662.

Члан 11.
(Ступање на снагу)

Ова одлука ступа на снагу наредног дана од дана објављивања у "Службеном гласнику БиХ".

Ову одлуку Комисија је донијела у сљедећем саставу: проф. др Амир Пашић, Горан Милојевић и Радоје Видовић.

Предсједавајући Комисије

Проф. др Амир Пашић

Број: 04.22.3-42/19-10
16. маја 2019. године
Сарајево

Прилог 1.

Попис катастарских честица у обухвату националног споменика и заштитног појаса

Национални споменик обухвата три (3) зоне заштите, и то:

Зона заштите “Стари град”:

Зону заштите “Стари град” чине дијелови к.ч. 973/1, 1034, 1172, 1176/1, 2522/1 и 2527 и цијеле к.ч. 785, 786, 787, 788/3, 1035, 1036, 1037/1, 1037/2, 1037/3, 1038, 1039, 1040, 1041, 1042, 1043, 1044/1, 1044/2, 1045, 1046, 1047, 1048, 1049, 1050, 1051, 1052, 1053/1, 1053/2, 1054, 1055, 1056, 1057, 1058, 1059, 1060/1, 1060/2, 1060/3, 1060/4, 1060/5, 1061, 1062/1, 1060/2, 1063, 1064, 1065/1, 1065/2, 1065/3, 1066, 1067, 1068, 1069, 1070/1, 1070/2, 1071, 1072, 1073, 1074, 1075, 1076, 1077, 1078, 1079, 1080, 1081, 1082, 1083, 1084, 1085, 1086, 1087, 1088, 1089, 1090, 1091, 1093, 1094, 1095, 1096/1, 1096/2, 1097/1, 1097/2, 1099, 1100, 1101, 1102/1, 1102/2, 1103, 1104, 1105, 1106, 1107, 1108, 1109, 1110, 1111, 1112, 1113, 1114, 1115, 1116, 1117, 1118, 1119, 1200, 1121, 1122, 1123, 1124, 1125, 1126/1, 1126/2, 1127, 1128, 1129, 1130/1, 1130/2, 1130/3, 1131/1, 1131/2, 1132/1, 1132/2, 1132/3, 1132/4, 1133/1, 1133/2, 1134, 1135/1, 1135/2, 1135/3, 1139, 1140/1, 1140/2, 1141, 1142, 1143, 1144, 1145, 1146, 1147, 1148, 1149, 1150, 1151/1, 1151/2, 1152, 1153, 1154, 1155, 1156, 1157, 1158, 1159, 1160, 1161, 1162, 1163, 1164, 1165, 1166, 1167, 1168, 1169, 1170, 1171/1, 1171/2, 1171/3, 1171/4, 1171/5, 1171/6 и 1171/7 к.о. Требиње I (нови премјер).

Зона заштите насеља Крш:

Зону заштите насеља Крш чине дијелови к.ч. 923 и 970/1 и цијеле к.ч. 789, 790, 791, 792, 793, 794, 795/1, 795/2, 796, 797, 798, 799, 800, 801, 802, 803, 804, 805, 806/1, 806/2, 806/3, 807, 808/29, 808/34, 816/1, 816/2, 816/3, 816/4, 816/5, 817/1, 817/2, 817/3, 817/4, 818, 819/1, 819/2, 820/1, 820/2, 821, 822, 823, 824, 825, 826, 827, 828, 829, 830/1, 830/2, 831, 832, 833, 834, 835, 836, 837, 838, 839, 840, 841, 842, 843/1, 843/2, 843/3, 843/4, 844, 845, 846, 847, 848, 849, 850, 851, 852, 853, 854/1, 854/2, 855, 856, 857, 858, 859/1, 859/2, 860, 861, 862, 863, 864, 865, 866, 867/1, 867/2, 867/3, 867/4 и 867/5 к.о. Требиње I (нови премјер).

Зона заштите ужег центра Града:

Зону заштите ужег центра Града чине дијелови к.ч. 637/53, 930, 935, 937, 946, 970/1, 1014/1, 1019/1, 1034, 1259/1, 2527, 2554 и 2555/1 и цијеле к.ч. 932, 933, 934/1, 934/2, 934/3, 934/4, 942, 961, 962, 963, 964, 965, 966, 969/1, 969/2, 969/3, 969/4, 971, 972, 973/2, 974, 975, 976, 977, 979, 980, 981, 982/1, 982/2, 983, 984, 985, 986, 987, 988, 989, 990, 991, 992, 993, 994, 995/1, 995/2, 995/3, 996, 997, 998, 999, 1000, 1001, 1002, 1003, 1004, 1005, 1006, 1007, 1008, 1009, 1010, 1011, 1012, 1013, 1014/2, 1015, 1016, 1017, 1018, 1019/2, 1019/3, 1020/1, 1020/2, 1020/3, 1020/4, 1020/5, 1021, 1022, 1023, 1024, 1025, 1026, 1027, 1028, 1029, 1030, 1031, 1032, 1033/1, 1033/2, 1033/3, 1033/4, 1243, 1244, 1245, 1246, 1250, 1251/1, 1251/2, 1252, 1253, 1254, 1255, 1256, 1257 и 1258 к.о. Требиње I (нови премјер).

У циљу трајне заштите националног споменика утврђује се заштитни појас, означен као I, II, III и IV, и то:

Заштитни појас I:

Заштитни појас I чине дијелови к.ч. 970/1, 973/1, 2522/1 и 2527 и цијеле к.ч. 777/1, 777/2, 777/7, 778, 779/1, 779/2, 779/3, 780/1, 780/2, 780/3, 781, 782, 783, 784, 788/1, 788/2, 970/2, 973/3, 973/4 и 973/5 к.о. Требиње I (нови премјер).

Заштитни појас II:

Заштитни појас II чине дијелови к.ч. 637/1, 637/59, 923, 930, 935, 937, 946 и 2554 и цијеле к.ч. 637/61, 924, 925, 926, 927, 928, 929, 931, 936, 938, 939/1, 939/2, 939/3, 939/4, 940, 941, 943, 944, 945, 947/1, 947/2, 948, 949, 950, 951, 952, 953, 954, 955, 956, 957/1, 957/2, 958, 959 и 960 к.о. Требиње I (нови премјер).

Заштитни појас III:

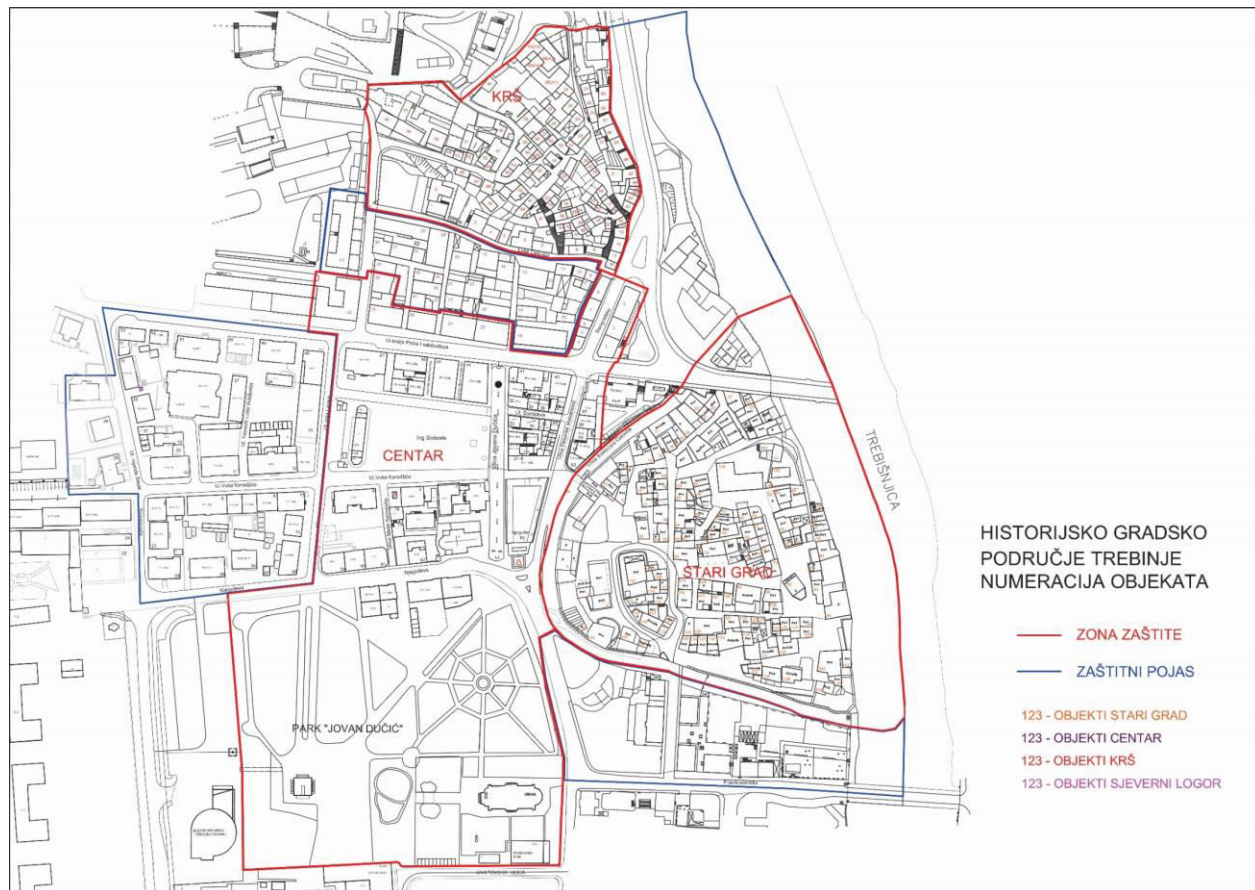
Заштитни појас III чине дијелови к.ч. 1014/1, 1019/1, 1259/1, 1336, 1337/1, 1466/6, 2527, 2534 и 2552/1 и цијеле к.ч. 1260, 1261/1, 1261/2, 1261/3, 1262, 1263, 1264, 1265, 1266, 1267, 1268, 1269, 1270, 1271, 1272, 1273, 1274, 1275, 1276, 1277, 1278, 1279, 1280, 1281, 1282, 1283, 1284, 1285, 1286, 1287, 1288, 1289/1, 1289/2, 1290, 1291, 1292, 1293, 1294/1, 1299, 1300, 1301, 1302, 1303, 1304, 1305, 1306, 1307, 1308, 1309, 1310, 1311, 1312, 1313, 1314, 1315/1, 1315/2, 1316, 1317, 1318, 1319, 1320, 1321/1, 1321/2, 1322/1, 1322/2, 1323/1, 1323/2, 1323/3, 1324, 1325/1, 1325/2, 1325/3, 1325/4, 1325/5, 1326, 1327, 1328, 1329, 1330, 1331, 1463/1, 1463/2, 1464/1, 1464/2 и 1466/37 к.о. Требиње I (нови премјер).

Заштитни појас IV:

Заштитни појас IV чине дијелови к.ч. 1034, 1172, 1200 и 2522/1 и цијеле к.ч. 1173/1, 1173/2, 1173/4, 1174/1, 1174/2, 1174/3, 1174/4, 1175, 1176, 1177, 1178, 1179, 1180, 1181, 1182, 1183, 1184, 1185/1, 1185/2, 1186, 1187, 1188, 1189, 1190, 1191, 1192/1, 1192/2, 1192/3, 1192/4, 1192/5, 1193, 1194/1, 1194/2, 1195, 1196/1, 1196/2, 1197, 1198, 1199/1 и 1199/2 к.о. Требиње I (нови премјер).

Прилог 2.

Граница заштитног појаса националног споменика урађена је на основу катастарских подлога новог премјера.

Образложење

I – УВОД

На основу члана 2. став 1. Закона о спровођењу одлука Комисије за очување националних споменика, успостављене према Анексу 8. Општег оквирног споразума за мир у Босни и Херцеговини ("Службени гласник Републике Српске", бр. 9/02, 70/06 и 64/08) "национални споменик" је добро које је Комисија за очување националних споменика прогласила националним спомеником у складу са чл. V и VI Анекса 8. Општег оквирног споразума за мир у Босни и Херцеговини, као и добра уписана на Привремену листу националних споменика Босне и Херцеговине ("Службени гласник БиХ", број 33/02), све док Комисија не донесе коначну одлуку о њиховом статусу, а за што не постоји временско ограничење и без обзира да ли је за наведено добро поднесен захтјев.

На Привременој листи националних споменика уписано је Требиње под редним бројем 662 ("Службени гласник БиХ", број 33/02).

У складу са одредбама Закона, а на основу члана V став 4. Анекса 8. и члана 36. став (1) Пословника о раду Комисије за очување националних споменика, Комисија је приступила спровођењу поступка за доношење коначне одлуке за проглашење добра националним спомеником.

Изјава о значају добра

Требиње је град у којем су на хронолошки начин, прије свега у градској структури и архитектури, читљиви утицаји различитих културних кругова који могу да буду означени као медитерански, отомански и средњоевропски. Историја га је поставила као војно-стратешко мјесто на периферији империја отоманске и аустроугарске, што је утицало на његову физиономију утврђеног града и војног логора. Промјене историјских периода препознатљиве су у његовој урбаној структури и стилу грађења.

Отоманска војска заузима Требиње 1466. године. Велику је пажњу посветила изградњи тврђаве Кастел користећи је за војне потребе, а након завршетка утврђења почела је изградња унутрашњости града, као оријенталног са неправилном мрежом улица и уситњеном структуром објеката, гдје је посебан акценат стављен на џамије Осман-паше Ресулбеговића и Цареву. Стари град се може класификовати као тип затвореног града настао унутар утврђења, према Војиславу Корачу настао на основама средњовјековног насеља преобликованог у отоманском периоду у оријентални град. Након пада Херцег Новог под Млечане 1687. године, у Требиње се досељавају муслиманске избјеглице када се интензивира урбани развој. Ван зидина Кастела формира се чаршија и насеље Крш, на падини са уским, стрмим и калдрмисаним улицама у којима су обитавали многи занати, те збијеним кућама. Требиње од војног утврђења почиње да се развија као трговачки центар. Највећу улогу је имала саобраћајна веза са Дубровником која је преко Требиња повезивала трговачке правце у унутрашњости и до Цариграда.

Са аустроугарском управом од 1878. године контуре оријенталног града почињу да се губе са изградњом нове урбане матрице. Град се почиње да шири на неизграђеним површинама уз градске бедеме. Нове улице су широке, правилне са блоковском градњом објеката већих габарита, у историцистичком стилу. Првобитна физиономија затвореног утврђеног града, бива, у аустроугарском периоду и након њега, умекшана отвореним јавним просторима и зеленилом, творећи нову слику Требиња као града зеленила, у контрасту са околним херцеговачким каменом. Пространи тргови – Трг слободе са дневном пијацом у хладу монументалних платана, засађених 1905. године, уоквирен првим хотелом у Требињу (хотел Платани), јавним објектима, Његошев трг и зеленило Градског парка, који носи назив по пјеснику и дипломати Јовану Дучићу, смјештеном између Католичке цркве Блажене Дјевице Марије (1880–1884) и православног Саборног храма Преображења господњег (1888–1908), са епархијским домом и библиотеком у некадашњој Српској школи, чини синтезу пројектоване природе и архитектуре.

Према периоду настанка, урбаној матрици и градитељским стиливима издвајају се три просторне цјелине: Стари град унутар зидина Кастела (од 15. в.), насеље Крш или Омановића махала на падинама сјеверно од Старог града (од 18. в.) и зона ужег градског центра западно и јужно од Старог Града (од краја 19. ст.).

Историјско градско подручје Требиња је национални споменик од изузетног значаја, ријетко очуван и репрезентативан примјер урбаног насеља, који је у довољној мјери сачувао атрибуте аутентичности и интегралности, које носе његове историјске, умјетничке и естетске, документарне, друштвене и амбијенталне вриједности.

II – ПРЕТХОДНИ ПОСТУПАК

У току вођења поступка извршен је увид у:

- податке о садашњем стању и намјени добра, укључујући опис, архитектонски снимак и фотографије;
- увид у садашње стање добра;
- копије катастарског плана;
- земљишно-књижне изватке;
- посједовне листове
- историјску, архитектонску или другу документарну грађу о добру, која је дата у попису коришћене документације у оквиру ове одлуке
- важећу просторно-планску документацију:
 - Пројекат ревитализације Стари град из 1986. године
 - Урбанистички план Требиње 2000, (1975). Сарајево: Урбанистички Завод Босне и Херцеговине
 - Урбанистички план града Требиња 2002–2016, (2002). Бања Лука: Урбанистички завод Републике Српске а. д.
 - Регулациони план Стари Град (2007). Бања Лука: Урбанистички завод Републике Српске а. д.
 - Регулациони план “Центар” (2007). Требиње: Пут инжењеринг д. о. о.

- Регулациони план "Брегови" (2011). Требиње: Пут инжењеринг д. о. о
- Измјена Регулационог плана "Брегови 2" (2011). Бања Лука: Пројект а. д.
- Регулациони план "Сјеверни логор" (2012). Бања Лука: Пројект а. д.
- Стратегија развоја општине Требиње 2009–2018, (2009). Требиње: Развојна агенција ЕДА;
- Закон о Граду Требиње, (2012). "Службени гласник Републике Српске", бр. 70/12.

Према одредби члана V став 2. Анекса 8. Општег оквирног споразума за мир у Босни и Херцеговини и члана 37. Пословника о раду Комисије, прије доношења коначне одлуке о проглашењу добра националним спомеником, Комисија ће пружити могућност власнику предложеног националног споменика, подносиоцу петиције, институцијама надлежним за очување насљеђа, стручним и научним институцијама, стручњацима и научницима, као и другим заинтересованим лицима да изнесу своје ставове.

У складу с тим, Комисија је дописом, бр. 07.8-35.2-5/2017-50 од 12.07.2017. године, затражила достављање документације и ставова у вези са проглашењем градског подручја Требиња националним спомеником од: Града Требиње (Градоначелник; Служба за послове урбанизма и катастра); Архива БиХ; Министарства за просторно уређење, грађевинарство и екологију Републике Српске; Републичког завода за заштиту културно-историјског и природног насљеђа Републике Српске; Завода за заштиту споменика Федералног министарства културе и спорта; Музеја Херцеговине, Требиње.

Комисија је дописом, бр. 07.8-35.2-5/2017-52 од 13.07.2017. године, затражила достављање документације и ставова у вези са проглашењем градског подручја Требиња националним спомеником од: Архива Републике Српске, Бањалука.

Комисија је дописом, бр. 07.8-35.2-5/2017-53 од 13.07.2017. године, затражила достављање документације и ставова у вези са проглашењем градског подручја Требиња националним спомеником од ЈУ Архив Херцеговине, Требиње.

Комисија је дописом, бр. 07.8-35.2-5/2017-62 од 28.07.2017. године, доставила Граду Требиње, Одјељењу за просторно уређење, информацију о обухвату градске амбијенталне цјелине Требиње, као одговор на њихов допис, број: 07.8-35.2-5/2017-61 од 27. 07. 2017. године, у којем траже прецизирање обухвата Градске амбијенталне цјелине Требиње ради доставе документације.

Представници Комисије су одржали неколико састанака током 2017. године и 2018. године са представницима Града Требиња ради размијене информација, документације и усаглашавања ставова.

У "Службеном гласнику БиХ", број 81/17 од 10.11.2017. године, објављено је Обавјештење о покретању поступка проглашења *Историјског градског подручја Требиња* националним спомеником, те позив власницима и другим заинтересованим физичким и правним лицима, органима и институцијама да у року од 30 дана доставе Комисији своја стајалишта у вези са проглашењем добра националним спомеником.

До доношења одлуке, Комисији је достављена сљедећа документација:

- Завод за заштиту споменика Федералног министарства културе и спорта дописом, број 07.8-35.2-5/2017-80 од 04.09.2017. године, обавијестио је Комисију да је Стари град Бан-Вир био заштићен од Завода за заштиту културно-историјског и природног наслеђа Босне и Херцеговине, да Рјешење из 1951. године није сачувано. У прилогу достављају евиденциони картон са бројем и годином заштите: 918/51. Достављају и извод из књиге II – *Заштићена градитељска баштина Југославије* (1982), Савјета за човјекову средину и просторно уређење, Одбор за заштиту и уређење природне и градитељске башине, Комисија за градитељско наслеђе, Савезни завод за статистику, у којем су наведена добра под заштитом: Осман-пашина џамија заштићена Одлуком о регистрацији 1950.; Ресулбеговића-кућа заштићена Одлуком о регистрацији 1950.; Стари град Бан-Вир заштићен Одлуком о регистрацији 1952. и Манастирска црква св. Ваведеније Одлуком о регистрацији 1971.

- Град Требиње, Одјељење за просторно уређење је на састанцима током 2017. и 2018. године доставило Комисији у електронској форми регулационе планове за Стари град, Сјеверни Логор, Центар, Брегови и Измјене регулационог плана Брегови 2.

Јавни увид у приједлог Одлуке

Комисија је доставила приједлог зона заштите за Историјско градско подручје Требиња Одјељењу за просторно уређење Града Требиња имејлом од 14.2.2019. године и захтјев за организацијом јавне презентације приједлога Одлуке у Градској управи. Градска управа је на огласној плочи и на својој службеној веб страници објавила позив власницима и заинтересованим лицима да присуствују јавној презентацији приједлога Одлуке о проглашењу Историјског градског подручја Требиња националним спомеником 5.3.2019. године у Градској управи.

Јавна презентација приједлога одлуке одржана је 5.3.2019. године у просторијама Градске управе Требиња.

Приједлог Одлуке са картом зона заштите је био изложен јавном увиду, у просторијама и на службеној веб страници Градске управе Требиња у периоду од 7.3. до 29.3.2019. године.

Након тога, Комисија је са стручног аспекта размотрила све примједбе, те на њих писмено одговорила. Достављена су 3 захтјева, како слиједи:

-Директорица Музеја Херцеговина је доставила извод из Извјештаја Српског археолошког друштва са редовне годишње сједнице 2018. године у којем су објављени резултати археолошких истраживања око Музеја Херцеговине. У истом допису изражен је став да је неопходно обезбиједити археолошка истраживања на простору Старог града, на простору хендека, те да се приликом попличавања улица требају да претходно врше археолошка истраживања, а све у циљу доказивања старијих историјских слојева и континуитета живљења (имејл од 26.3.2019. године). Комисија је у цјелости уважила достављене примједбе.

-Интегра инжењеринг д. о. о. из Бањалуке доставило је допис, број 195/19 од 1.4.2019. године, са примједбама на приједлог Одлуке, а које се односе на реконструкцију хендека око зидина Старог града због чега може да дође до појаве

влаге у објекту чији су власник и укидања паркинга. Комисија је дјелимично уважила захтјев на начин да је прописала додатне мјере заштите које требају да обезбиједе конструктивну стабилност објеката и терена у непосредној околини и заштиту од продора воде и влаге, али је задржала мјеру заштите која се односи на укидање постојећег паркинга у циљу реконструкције хендека (допис број 07.7-35.2-11/19-19 од 8.5.2019. године).

-Комисија је примила 29.3.2019. године захтјев 8 чланова породице Чучковић за изузимањем парцела у њиховом власништву из заштитног појаса ИВ. Комисија је дописом, број 11-35.2-11/19-20 од 8.5.2019. године, детаљно образложила разлоге за успоставу заштитног појаса IV и мјере заштите у том појасу које неугрожавају права власника на имовину.

На основу увида у прикупљену документацију, расположиву писану грађу (наведену у попису литературе), примједбе на приједлог Одлуке, те увида у стање предложеног добра, утврђено је сљедеће:

1. Подаци о добру

Локација

Требиње је град и сједиште истоимене општине на крајњем југу Републике Српске и Босне и Херцеговине, у Херцеговини. Налази се у долини ријеке Требишњице, у подножју планине Леотар, на ободу Требињског поља. Његов географски положај припада јадранској Херцеговини у залеђу Дубровачке регије. Налази се на 42° 42' 32" сјеверне географске ширине, а на 18° 19' 18" источне географске дужине и на 275 м надморске висине. Од Јадранског мора је удаљен око 19 км¹. Требиње припада крашкој области кроз коју протиче једна од највећих понорница на свијету, ријека Требишњица.

Клима у Требињу је медитеранска (средоземна) са кратким благим зимама и дугим жарким лјетима. Поред Неума и Мостара један је од најтоплијх градова у Босни и Херцеговини. Просјечна годишња температура зрака у граду је 16,6 °Ц (1981–2012), просјечна јануарска температура је 8,3 °Ц, а јулска 26,5 °Ц. Љети се температуре често пењу и изнад 38 °Ц, а зими се понекад спусте и испод 0 °Ц. Град има око 260 сунчаних дана у години. Клима је погодна за узгој јужног воћа.²

Веома важна карактеристика града кроз историју је његова војно-стратешка позиција на пресеку три области – Херцеговине, Црне Горе и приморја.³ Требиње се налази на раскрсници важних путева од који се издвајају магистрални правци према Никшићу (70 км) и Дубровнику (27 км) и регионални пут који води до Херцег Новог (38 км). У унутрашњости Босне и Херцеговине, прометно је спојен са Љубињем (55 км), Мостаром (110 км), Билећом (30 км). Важна карактеристика Требиња је близина мора и туристичких дентинација Дубровника и Херцег Новог.

¹ <https://bs.wikipedia.org/wiki/Trebinje>.

² Ибид.

³ *Урбанистички план Требиња 2002–2015.*

Дубровник је кроз историју имао велики утицај на привредни и културни развој Требиња.

Историјски подаци

Поједини историчари су покушали да дају одговоре на питање насељености простора подручја Требиња у Илирско доба, међутим како нису вршена значајнија археолошка истраживања све је остало у домени теорија. Војислав Кораћ у књизи Требиње – Историјски преглед наводи да начин илирског живота није дозвољавао стварање једног већег и организованијег насеља на мјесту данашњег Требиња. Ову теорију Кораћ поткрепљује чињеницом да на овом подручју нису вршена археолошка истраживања, али и да сам начин живота Илира те географски положај Требиња није био погодан за настанак насеља. С друге стране, не може се заобићи чињеница да Илири нису искориштавали плодност поља које је натапала Требишњица, а да је потенцијално насеље било лоцирано на некој узвисини ради лакше одбране. У прилог овоме иду и гомиле којих налазимо на Моску, Кртињу, уз Арсланагића-мост те у Раптима и Гомиљанима.⁴

О илирским племенима која су насељавала овај простор вођене су бројне расправе. Антички писци Ливије, Страбон, Плиније и други у својим дјелима наводе већи број илирских племена која су насељавала ово подручје. Расправе међу историчарима углавном су вођене око географског смјештаја одређених племена. Иво Бојановски наводи да су, према наводима Плинија, овај простор насељавала илирска племена Плереји и Даорси.⁵ Ове наводе као и наводе других стручњака треба да се узму са резервом с обзиром на то да нису рађена значајнија археолошка истраживања која би доказала или оповргнула ове наводе.

Доласком Римљана на просторе БиХ долази до значајних друштвено-економских промјена. Римљани уводе нове управне јединице, граде инфраструктуру те врше експлоатацију природних богатстава.

Долазак Римљана свакако је значајно утицао и на развој подручја данашњег Требиња. Као и за претходни период, услед недостатка археолошких истраживања није могуће да се прати развој требињског подручја. Поједини историчари бавећи се истраживањем, прије свега развоја римских цеста, покушали су утврдити настанак и развој насеља на требињском подручју.

Есад Пашалић је покушао да утврди правац римске цесте Narona – Adzizio – Leusinium. Према његовим истраживањима цеста је имала правац од Нароне на Црниће и Чапљину одакле је прелазила у Хутово, а затим је продужавала на исток уз Попово до станице Leusinium (данашње Требиње).⁶ Ипак стварни правац ове цесте још није утврђен. Сергејевски је мишљења да цеста Narona – Leusinium – Scodra није уопште дотицала Требиње.

За развој насеља на подручју Требиња занимљивија су истраживања Сергејевског везана за цесту која је преко Џивара повезивала Цавтат и Требиње.

027.

⁴ В. Ј. Кораћ, Требиње, Историјски преглед, стр. 21.

⁵ И. Бојановски, Tribunia, 9-1985, стр. 8-9.

⁶ Е. Пашалић, Античка насеља и комуникације у БиХ, стр. 62.

Истраживањем ове трасе пута бавио се и Еванс који на мјесто данашњег Требиња ставља станицу *Tabule Asamo*.⁷ Из свега наведеног може да се закључи да је у римском периоду на лијевој обали Требишњице постојало насеље о чему свједоче и бројни одломци цигле и античког цријепа. Ту је како наводи Сергејевски цеста прелазила Требишњицу највјероватније у мјесту званом Мостиште.⁸

О самом привредном развоју мало је података, с обзиром на чињеницу да је овај простор оскудијевао природним ресурсима, може да се претпостави да је на подручју Требиња као и у остатку Херцеговине прије свега била развијена пољопривреда, виноградарство те сточарство.

Долазак Славена на ове просторе је у потпуности промијенио друштвено-економске прилике. Процес насељавања Славена је започео у 6 в. и трајао је све до стварања првих политичко-територијалних јединица (жупа) од којих су за ужи простор источне Херцеговине најзанимљивије Дукља, Захумље и Травунија.

О самом времену настанка жупе Травуније нема никаквих писаних извора. О развоју ове жупе њеном територијалном ширењу као и о поријеклу имена најзначајнији извор је византски цар Константин Порфирогенит. На основу Порфирогенитових писања о Травунији, историчари су успјели да дају доста прецизне границе ове жупе.

Према територију који је ова жупа заузимала може да се каже да је Травунија улазила у ред већих жупа на овом простору. Како наводи поп Дукљанин, Травунија је била подијељена на жупе: Либомир, Ветаница, Рудина, *Cruseuica*, *Urmo*, *Resena*, *Draceviza*, *Canale*, *Gernouiza* и Требиње. Сједиште жупана је било у Требињу. Врло мало се зна о унутрашњем уређењу Травуније и друштвено-економским односима у њој. Свакако да се још увијек не може да говори о неком устројству државне управе, па према томе ни о Травунији као организованој држави.⁹

Говорећи о градовима овог периода, Брашњић наводи да су Славени дизали градове на мјестима по природи учвршћеним, или тамо гдје се ријеке стичу. Као утврђена мјеста у Травунији се помињу: Требиње, Урмо, Рисан, Лукавете и Зетливи.¹⁰

Тачну локацију славенске утврде у Требињу тешко је утврдити. Поједини историчари су мишљења да се то Требиње развијало на лијевој обали Требишњице, међутим већина историчара сматра да се Требиње развило на мјесту данашњег Старог града, гдје се по свему судећи налазила црква св. Михаила у којој су укупани Травуњски кнезови Павлимир и Тјешимир. И једно и друго мишљење треба да се узме са резервом, с обзиром на то да на том простору нису вршена археолошка истраживања.

Са 10. в. започиње изузетно турбулентан период, како за Травунију, тако и за читав простор Балкана. Јачањем Дукље, која је била смјештена на јужним границама Травуније, ова област је почетком 10. в. ушла у састав Дукље. Са овим је Травунија изгубила положај какав је имала у ранијим периодима.

⁷ Д. Сергејевски, Римска цеста од Епидаура до Андербе, ГЗМ, 1962, стр. 78.

⁸ Ибид, стр. 78.

⁹ В. Ј. Кораћ, Требиње, Историјски преглед, стр. 57.

¹⁰ М. Брашњић, Жупе у хрватској држави, ЈАЗУ XXV, 1873, стр. 33.

Турбуленције које су захватиле простор Балкана потрајаће наредна два вијека. У овом периоду Травунија је, поред устанака локалног становништва, често била под ударом сусједних држава. Поред Дукље, Травунија је током 10. в. била освајана од Византије, а нешто је касније ушла у састав Рашке. У саставу Рашке, Травунија ће са краћим прекидима (устанцима домаћег становништва, јачањем Босне на сјеверу и све чешћим упадима на њене просторе) остати све до 1377. године када Травунија, односно жупа Требиње, постаје саставни дио Босанске државе.¹¹

У овом периоду друштвено-политички положај Требиња није се значајније промјенио у односу на период када је овај простор био под влашћу Дукље те касније Рашке. Историју Требиња од 1377. године до доласка Отомана обиљежит ће стална борба двије великашке породице Павловића и Косача око превласти над овим подручјем.

Развој Требиња у овом периоду био је директно везан за развој трговачких односа Босне и Дубровачке републике. Требиње се у дубровачким изворима помиње у више наврата. Први помен Требиња у дубровачким изворима је из 1435. године. У једној исправи Дубровачка влада доноси одлуку да пише херцегу Стјепану и тражи укидање царинарнице у Требињу. Наредни помен Требиња односи се на 1436. годину гдје се Дубровчани поново жале на царинарницу. У овој жалби се помиње подграђе Мичевца код Требиња.¹² Поред ових исправа, дубровачки извори нам дају и доста јасну слику трговачког развоја Требиња. Ово се посебно односи за период од 1426. до 1463. године. У дубровачким књигама задужења, може да се прати пораст задужења домаћих трговаца који је директно везан са порастом обима трговине. Тако из ових извора дознајемо да су највећа задужења трговаца из Требиња била у периоду од 1444. до 1447. године.¹³

Доласком Отомана на територију Босне и Херцеговине, положај Требиња и његове околине није се значајније промијенио у односу на раније периоде. Требиње је све до Кандијског рата између Отоманског Царства и Млетачке Републике (1645–1669) било мало мјесто у залеђу, у које су повремено свраћали дубровачки трговци. У ранијем периоду је највјероватније постојала мања утврда у изворима звана Бан-Вир у којој су Отомани имале мању војну посаду. Ова утврда је највјероватније настала на темељима неке раније утврде.

Статус Требиња ће се значајно промијенити након Морејског рата (1684–1699) у којем је Млетачка Република заузела Пелопонез, а што је значајније за Требиње, Млечани су 1687. године заузели Херцег Нови. У новонасталој ситуацији Требиње се од малог мјеста у залеђу нашло на граници Отоманског Царства. Због овога Отомани су били принуђене подузети хитне мјере и обезбиједити јужну границу Царства. У ту сврху од 1696. године започела је изградња требињске тврђаве. Нова тврђава познатија под именом Бан-Вир, односно по називу мјеста на којем је Требишњица најдубља, изграђена је до 1706. године. Грађена је по директном наређењу султана Абдулрахмана (1659–1706), који је за извршење

¹¹ Д. Ковачевић-Којић, Градска насеља средњовјековне босанске државе, стр. 117.

¹² Ибид, стр. 119.

¹³ Ибид, стр. 168–170.

одлуке одредио требињског команданта Касум-пашу и Ахмед-агу, ћехају босанског везира.¹⁴

Тврђава је званично изграђена 1706. године, а радови су потрајали све до 1721. године. Иако је Касум-паша започео градњу тврђаве, највише заслуге за градњу и њено довршење имао је Осман-паша, оснивач породице Ресулбеговића. Сама изградња тврђаве потрајала је све до 1721. године, а већ од 1711. године може да се каже да је тврђава била потпуно функционална. Овоме у прилог говори и писмо пуковника Милорадовића упућено владици Љубибратићу о дућанима Мустафе-аге Ћатовића у Требињу.¹⁵

Од накнадних интервенција на тврђави, ваља издвојити зидање хендека које је највјероватније започело 1715. године. Зидање хендека је свакако било једна од највећих интервенција на већ изграђеној тврђави. Колико је трајала градња хендека није познато, највјероватније је хендек изграђен до краја 1715. године и у њега је пуштена вода из Требишњице.¹⁶

Осим саме тврђаве, а како наводе неки извори, у унутрашњости тврђаве су у овом периоду грађени и други објекти. Према изворима 1719. године је започела изградња Цареве џамије, у истом периоду или нешто касније Осман-паша је изградио конак, диванхану, медресу, мектеб, дерсхану, мензилхану, сахат-кулу, двије куле...¹⁷

Посљедњи радови на тврђави обављени су 1721. године када је завршен бедем. Након 1721. године из извора се може да сазна да су рађени још неки додатни радови. 1729. године је изграђена нова џамија.

У Требињском граду је био центар цјелокупног војничког апарата уже Требињске области као и Требињске крајине. У њему је било сједиште паше, почевши с Осман-пашом стално из породице Ресулбеговића, капетана и његова замјеника, опет из исте породице, затим диздара, ага и нефера. У Требињском граду је било, углавном, четири рода отоманске војске: пјешаци, коњаници, тобџије и мартолови са њиховим агама. У граду су важну функцију имали диздари, којих је некада било и двојица.¹⁸

Слабљење Отоманског Царства које је започело крајем 18. в., а наставило се и у 19. в., значајно је утицало на политичко-друштвена збивања на овом простору. Слабљење Царства се на неки начин догађало у исто вријеме када јачају национални покрети који су се из западне Европе проширили на Балкан. Јачање националних покрета, устанци и стална уплитања сусједних земаља обиљежила су и историју требињског подручја све до доласка Аустро-Угарске Монархије.

Период прије одржавања Берлинског конгреса (1878) обиљежили су устанак у БиХ (1875–1878) те рат између Црне Горе и Отоманског Царства (1876–1878). Највећи устанци у Херцеговини су вођени под вођством Луке Вукаловића у

¹⁴ Х. Крешевљаковић, Х. Капицић, Стари херцеговачки градови, Наше старине II, 1954, стр. 16.

¹⁵ В. Ј. Кораћ, Требиње, Историјски преглед II, стр. 212.

¹⁶ Х. Крешевљаковић, Х. Капицић, Стари херцеговачки градови, Наше старине II, 1954, стр. 16.

¹⁷ В. Ј. Кораћ, Требиње, Историјски преглед II, стр. 215.

¹⁸ Х. Крешевљаковић, Х. Капицић, Стари херцеговачки градови, Наше старине II, 1954, стр. 17.

периоду од 1875. до 1878. године. Ова догађања су значајно утицала и на простор Требиња. Продор Црногораца у Херцеговину и њихово освајање Билеће (1877) те продор према Стоцу и Мостару изазвали су страх локалног становништва које је у велком броју напустило своје домове и спас потражило у Требињу. Долазак великог броја избјеглица на подручју Требиња проузроковао је глад која ће потрајати кроз читаву 1878. годину. Као и сваки војни сукоб и овај је у сваком погледу девастирао подручје Требиња. Економски развој је употпуности заустављен, пољопривредна активност и сточни фонд скоро да су нестали. Овакво стање ће остати све до краја 1878. године, односно до одржавања Берлинског конгреса чије ће одлуке значајно утицати на економско-политичке прилике на Балканском полуострву.

Одлуком Берлинског конгреса 1878. када је Аустро-Угарска Монархија преузевши управу над Босном и Херцеговином означила крај вишестолетне отоманске владавине на овим просторима. Већ поткрај 1878. године аустроугарске снаге су ушле у БиХ, што је изазвало снажан отпор домаћег становништва. Буне против аустроугарске војске трајале су до краја 1878. године. На подручју Требиња, најснажнији отпор Аустријанцима је пружен на подручју Корјенића. Након два пораза, генерал Јовановић је предузео завршне операције са много јачим снагама. Побуњени Требињци и Корјенићани су се повукли у Клобуку којем су пружали отпор до краја септембра 1878. године.¹⁹ До краја 1878. године Аустро-Угарска је успоставила своју власт на подручју Требиња. Одмах по успостављању власти Аустријанци су увели контрибуције, ограничили слободу кретања и увели кулук. Крајем 1878. године Аустро-Угарска је објавила амнестију и позвала избјеглице да се врате на своја станишта.²⁰

Након успостављања аустроугарске власти, извршене су одређене интервенције на трвђави, трвђава је поправљена и претворена у војни логор. Поред овога, а у сврху лакше одбране изграђен је и читав низ утврда (фортица) на околним брдима.²¹

У периоду аустроугарске владавине Требиње је због свог географског положаја постало важан војни центар. У овом периоду на простору Требиња изграђено је више управних зграда, касарни, школа и других јавних објеката. До краја аустроугарске владавине Требиње ће остати један од важнијих градских центара у ширем подручју Херцеговине.

У периоду од 1898. до 1901. године изграђена је и скупа мрежа стратешких жељезничких пруга међу којима је била и пруга Габела – Хум – Требиње са краковима према Дубровнику и Билећи. Ова пруга је пуштена у рад 1901. године. До почетка Првог свјетског рата простор Требиња ће остати важан војни центар о чему свједочи и чињеница да је Аустро-Угарска Монархија 1895. године у Требињу имала 1674 војних лица, а до 1910. године тај број је порастао на 2861 војно лице.²² Гомилање снага на граници према Србији и Црној Гори била је најава

¹⁹ Е. Арнаутовић, Аустроугарска окупација Требиња, Трибуна, 1984, стр. 46.

²⁰ Ибид, стр. 49.

²¹ Х. Крешевљаковић, Х. Капицић, Стари херцеговачки градови, Наше старине II, 1954, стр. 17.

²² Група аутора, Босна и Херцеговина од најстаријих времена до краја Другог свјетског рата, 1998, стр. 245.

онога што ће услједити у периоду од 1914. до 1918. године. На почетку Првог свјетског рата БиХ је била фронтално подручје са чијег је територија монархија водила сва офанзивна дејства. У оваквој ситуацији погранични дијелови БиХ су до краја 1915. године, односно до почетка “Макензенове офанзиве” у којој је освојена Србија, а Црна Гора потписала капитулацију, тешко страдали. У току прве године рата из пограничних подручја БиХ је протјерано око 50.000 лица. Градови су тешко девастирани. Индустијска и пољопривредна производња услед мобилизације је готово престала да постоји.

Иако је БиХ након 1915. године постала ратно залеђе, недостатак хране, суша и шпанска грозница су десетковали становништво. До краја Првог свјетског рата демографски губитак у БиХ био је око 300.000 лица, а ратна штета је процијењена на 2.5 милијарде златних франака. Као и остале пограничне области и Требиње је тешко страдало у току Првог свјетског рата. Град је претрпио велика разарања, пољопривредни и сточни фонд су уништени, а број становника преполовљен. Крај Првог свјетског рата на простору БиХ озваничен је у новембру 1918. године када су јединице Друге српске армије ушле у Сарајево. До краја године српске снаге су ушле и у друга мјеста широм БиХ. Овај период је обиљежен безвлашћем, прогонима становништва и побунама кметова. 1. децембра 1918. године формирана је нова држава Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца. Нова држава је подијељена на 33 области, од којих је 6 било на простору БиХ. Простор Требиња је ушао у састав мостарске области. БиХ је у новонасталој држави формално задржала свој територијални интегритет. Овакво стање је потрајало до 1929. године, до формирања Краљевине Југославије која је била састављена од 9 бановина. Шири простор Требиња је постао дио Зетске бановине у којој ће остати до 1941. године и почетка Другог свјетског рата на простору Краљевине Југославије.

2. Опис добра

Урбани развој Требиња

Структура историјског језгра града Требиња, која је препознатљиво до данашњих дана, формирана је у 17. вијеку, када почиње његов урбани развој.

Отоманска војска заузима Требиње 1466. године, а након пада Херцег Новог 1482. године и читаву Херцеговину. Доласком Отомана мијењају се друштвено-економски односи, што повољно утиче на развој града Требиња. У почетку отоманске владавине Требиње је било мање насеље које касније, због пада Херцег Новог под Млечане, постаје погранично утврђење. Развоју Требиња доприноси његов положај на главном трговачком путу који је повезивао Дубровник са унутрашњошћу, доприноси јачању веза између ова два града. Роба са сјевера допремала се овим путем до Дубровника, а даље морем у остале крајеве свијета.²³

У прва два стољећа османске владавине, у периоду од 1466. до 1687. године, центар требињске области био је Херцег Нови. Требиње је у том периоду под заједничком управом са њим уско повезано. Освајањем Херцег Новог и Рисна, 1687. године, отоманска управа је приморана да се повуче у Требиње. Овај догађај постаје пресудан за урбани развој Требиња, јер је отоманска власт била приморана подићи војно утврђење и у Требињу организовати одступницу према Херцеговини.

На простору Старог града (Кастела) у Требињу постојало је отоманско утврђење које није било велико и сматрало се да је имало једну кулу. Остаци овог утврђења нису сачувани, а према Кораћу оно је настало на темељима старог средњовјековног града. Сматра да је Требиње изграђено далеко раније и да је разрушено отоманским освајањима и да је потом прилагођено њиховим потребама. Средњовјековно Требиње је, према аутору, била мала утврда и неразвијено насеље у позадини јаког отоманског утврђења у Херцег Новом.

О томе да је постојало мање утврђење говори и чињеница да је Требиње постало капетанија прије 1664., године а то се није могло да деси без утврђења и војничке посаде.²⁴ Када је ово утврђење, чак и да је било дограђено постало недовољно, приступило се изградњи веће и јаче тврђаве.

Прво утврђење је било мало и слабо, зато Осман-паша Ресулбеговић подиже пространије утврђење 1706. године, познатије као Бан-Вир са четири јаке куле.²⁵ Ново утврђење је проширено са јаким и дебљим бедемом. Главни улаз у тврђаву је са западне стране над чијим улазом је била кула Хаџисмајловића Селимаге, а остале три куле или табије браниле су прилаз тврђави из топова и хендеком.²⁶ Око тврђаве је изграђен хендек, претпоставља се 1715. године у који је преусмјерена вода из Требишњице²⁷. Град је коначно завршен 1721. године са три табије. Салиховића-табија на сјеверу, Ландровића-табија према југу, Ћаловића-табија према Требишњици, а четири градске куле су биле Државна, Х. Хасановића, Сараџића и Селима-аге Хаџисмајловића. Под Лендрићевом-табијом налазила се тамница, а у непосредној близини се налазила барутхана. Град је имао четири улаза, код главног улаза био је и покретни мост, као и Хаџисмајловића-кула изнад њега, који је служио за прелаз преко хендека. Тврђава је имала два излаза према Требишњици који су служили као пристаниште за чамце и скеле. За одбрану, напомиње Рогановић, служила су и два по 20 метара дубока ћемера. Са овом градњом завршена је изградња војног утврђења градова затвореног типа.

Ототомани су велику пажњу посветили изградњи тврђаве користећи је за војне потребе, проширујући и прилагођавајући новој намени. Град није био само војно

²⁴ Магистарски рад “Урбана обнова градова до 30.000 становника у БиХ – пример града Требиња” аутор Ј. Гузијан, одбрањен на Архитектонско-грађевинском факултету Универзитета у Бањој Луци 2010. године.

²⁴ Кораћ, Војислав, Требиње, Историјски преглед II, Сарајево, 1971. стр. 207.

²⁵ Кораћ, Војислав, Требиње, Историјски преглед II, Сарајево, 1971. стр. 218.

²⁶ Кораћ, Војислав, Требиње, Историјски преглед II, Сарајево, 1971. стр. 49.

²⁷ Хендек је затрпан у периоду од 1914. до 1932. године из хигијенских разлога.

средиште и локалне управе већ је припадао једној широј војничкој области којој су припадали градови Бан-Вир, Клобук, Кључ и Оногшт.²⁸ Након периода градње утврђења они су стабилизовали управу и развијали насеље.

Након завршетка утврђења почела је изградња унутрашњости града. На реконструкцији која је направљена у том периоду можемо да видимо процес урбанизације Требиња као оријенталног града. У просторној композицији Кастела акценат је стављен на џамије које су имале највећу вриједност у градском ткиву. Осман-паша Ресулбеговић је прво саградио Цареву џамију 1719., године, а Нова дзамија је саграђена већ 1729. године. Царева или Стара џамија посвећена је султану Ахмеду III, а задужбина је Осман-паше Ресулбеговића. Градили су је дубровачки мајстори, саграђена је од камена без карактеристичних детаља.²⁹ Осман-пашина или Нова џамија је задужбина Осман-паше Ресулбеговића, која је била далеко раскошнија, а њена унутрашњост украшена необичним цртежима.³⁰ Задужбине и вакуфе су подизали богатији угледни слој становништва и трговци. Осим џамија у унутрашњости града су саграђене и друге грађевине као што су мектеби, медресе, диван-хане, мензил-хане, сахат-кула, конак и двије куле.³¹ Ова цјелина почела је да поприма обиљежје економског живота града оријенталног типа са концентрацијом трговачких и јавних објеката. Осим поменутих џамија изграђена је сахат-кула као репер у изграђеном ткиву, а о њеној градњи нема података. Дућани су биле најзаступљеније грађевине унутар утврђења. Поред главног улаза у утврђење био је формиран отворен трг, као и испред друге џамије, за окупљање становништва. Комуникација унутар града је формирана са уличном мрежом која је неправилна и произвољна, али досљедна, тако да је и најмања урбана јединица унутар цјелине имала излаз на улицу. Шире комуникације су биле које воде до цјелина са џамијама или већим јавним објектима. Неке улице су имале наткривене лучне пролазе од којих су неки сачувани до данашњег дана. Сви елементи градитељства били су базирани на медитеранској клими и потребама оријенталног града. Куће су биле камене покривене каменим плочама. Парцеле су биле релативно мале многи објекти су директно излазили на улицу. Централну градску зону чиниле су занатски и трговачки садржаји – дућани. Према подацима који нам говоре, на основу путописаца који су посјетили Требиње, чаршију унутрашњег града су чинили многобројни дућани, јавни објекти и џамије.

Требиње се полако од војног утврђења почиње развијати као трговачки центар. Највећу улогу је имала саобраћајна веза са Дубровником која је преко Требиња повезивала трговачке правце све до Цариграда.³²

²⁸ Крешевљаковић, Хамдија, Капићић, Хамдија, Стари херцеговачки градови, Наше старине II, Сарајево, 1954, стр. 16.

²⁹ Рогановић, В., Нека питања заштите и ревитализације Старог града, Трибуниа, 1975, стр. 272.

³⁰ Рогановић, В., Нека питања заштите и ревитализације Старог града, Трибуниа, 1975, стр. 272.

³¹ Рогановић, В., Нека питања заштите и ревитализације Старог града, Трибуниа, 1975, стр. 272.

³² Магистарски рад, необјављен “Урбана обнова градова до 30.000 становника у БиХ – пример града Требиња“, аутор Ј. Гузијан, одбрањен на Архитектонско-грађевинском факултету Универзитета у Бањој Луци 2010. године.

На основу оскудно доступне грађе може да се претпостави да се Требиње развијало по узору на градове оријенталног типа. Око Кастела се почело да формира најстарије и мало трговачко насеље као предграђе. Дућани нису били у самом граду, већ изван њега.³³ Путописци описују Требиње као мало насеље на ријеци Требишњици, у самом граду Кастелу је било изграђених дућана, а изван града се развијала чаршија. У чаршијама се развијао привредни живот града, а била је грађена по локалној традицији. Махале су биле одвојене од чаршија са заклоњеним двориштима уз максимално поштовање приватности. На основу писања руског конзула Гиљфердинга, Требиње је тад имало сљедеће махале: Град, Хрупјела, Крш, Мостаћи, Полице, Варош и Засад.³⁴

Оно што знамо да је чаршија у предграђу изван бедема имала дућане који су грађени наслоњени на тврђаву, са пространим трговачким магазима и са кућама трговаца. Ова чаршија носила је назив Горња чаршија.³⁵

Након освајања Херцег Новог од Млечана 1687. године, многе муслиманске породице су се преселиле у околину Требиња формирајући стамбено насеље Омановића-махалу, данас познату као Крш. Насеље Крш се спонтано развило на падинама, изнад Требињске тврђаве, смјештено на стрмим падинама, са уским, стрмим и калдрмисаним улицама у којима су обитавали многи занати, те кућама које су често потпуно покривале парцелу и директно излазиле на улицу, чиниле су ово насеље вриједним и занимљивим.³⁶ Уз становање развијани су занати, а насеље се наслањало на занатско-трговачку зону Горњу чаршију. Након Омановића махале развило се насеље Брегови, а задње су се изградиле Горње и Доње Полице. Долазак новог становништва и развој привреде и занатства у Требињу се формира грађански слој друштва. Посљедњи попис из отоманског периода у Босни и Херцеговини потврдио је да су градове у погледу социјалне структуре чинили становници који су се бавили градском привредом – занатлије, трговци и радници. Економски просперитет града и ширење градске чаршије зависили су превасходно од развоја занатства и трговине.³⁷

Због развоја трговине развија се инфраструктура, граде се путеви, касније каравансараји, ханови и мостови, од којих је најпознатији Арсланагића-мост изграђен у истоименом селу Арсланагића.

Отоманска власт почиње слабити током 19. вијека када почињу све чешће буне и устанци. Одлуком Берлинског конгреса 1878. Аустро-Угарска Монархија је преузела управу над Босном и Херцеговином, што је означила крај вишестолетне отоманске владавине на овим просторима.

³³ Кораћ, Војислав, Требиње, Историјски преглед II, Сарајево 1971, стр. 212.

³⁴ Магистарски рад, необјављен “Урбана обнова градова до 30.000 становника у БиХ – пример града Требиња“, аутор Ј. Гузијан, одбрањен на Архитектонско-грађевинском факултету Универзитета у Бањој Луци 2010. године.

³⁵ Кораћ, Војислав, Требиње, Историјски преглед II, Сарајево 1971, стр. 388.

³⁶ Цвијић, С., Гузијан, Ј. Urban regeneration as an instrument of identity preservation: A case study of Trebinje's Krš district, *Archives for technical Sciences*, 14(1), 2016, pp. 19–27.

³⁷ Магистарски рад, необјављен “Урбана обнова градова до 30.000 становника у БиХ – пример града Требиња“, аутор Ј. Гузијан, одбрањен на Архитектонско-грађевинском факултету Универзитета у Бањој Луци, 2010. године, стр. 36.

Доласком нове власти Требиње доживљава нови урбани развој по узору на средњоевропске градове. Индустријализација и развој жељезничког и друмског саобраћаја су најважније компоненте урбаног развоја европских градова. Усљед ових промјена урбана језгра европских градова доживљавају велике трансформације половином 19. вијека. Доласком аустроугарске власти на овим просторима мијења се начин живота, друштвено уређење, као и начин градње који је био потпуно различит од затечених градова оријенталног типа. На урбаним матрицама затечених градова у Босни и Херцеговини јављају се промјене у смислу исправљања кривудавих улица, попречне улице се постављају под правим углом у односу на подужне, профил улице се мијења, настају правилни улични блокови³⁸. У Босни и Херцеговини долазе инжињери и кадар за планирање градова, доносе се технички прописи и закони о градњи. Приоритет нове власти је модернизација саобраћајне мреже, изградња жељезничког саобраћаја, војних и административних објеката.

Геостратешки положај Требиња као пограничног града према Црној Гори додјељује му улогу утврђеног војног логора. Прилив становништва, прије свега војног кадра, је интензиван у периоду од 1878. до 1910. године. Првих година доласка нове власти град се прилагођава смјештају нове администрације и војске. За потребе војних гарнизона почиње се мјењати градска структура према другачијим потребама и начину свакодневног живота, што је довело до прекрајања урбане структуре града Требиња. Доласком Аустро-Угарске мијењао се начин живота, али и принципи уређења градова у складу са модерним урбанизмом. Ови принципи су, такође, примијењени у развоју Требиња као модерног европског града. Градску структуру у Требињу које затиче аустроугарска власт је била затворено историјско језгро Стари град (Кастел, Бан-Вир), Горња чаршија и насеље Крш. Околу су биле слободне површине и муслиманска гробља – мезарја. Прве интервенције у Старом граду (Кастелу) била је пренамјена простора, уведене су нове функције за потребе војске (пошта, командна станица, телеграф). Ван зидина Старог града саграђена је болница.

У односу на другачији начин живота настаје прекрајање и трансформација затеченог градског ткива у Требињу. Аустроугарска власт у Требињу није задржала у постојећу изграђену структуру, осим неких тачкастих интервенција као што је градња касарне у Старом граду. Развој града се одвијао на слободним површинама. Град се почиње да шири на неизграђеним површинама уз градске бедеме. Почело се са изградњом касарне као и утврђења на околним брдима такозваних фортица. Нове улице су широке, правилне са ивичном градњом објекта, већих хоризонталних габарита. Улична мрежа је ортогонална формирајући правилне блокове и јавне тргове и отворене просторе правилних форми.

У самом средишту новог центра града подигнуте су јавне грађевине са трговима, улицама и парковима. Паркови су формиран на муслиманским гробљима која су окруживале бедеме старог града. Многи објекти и јавни простори

³⁸ Магистарски рад, необјављен “Урбана обнова градова до 30.000 становника у БиХ – пример града Требиња“, аутор Ј. Гузијан, одбрањен на Архитектонско-грађевинском факултету Универзитета у Бањој Луци, 2010. године, стр. 41.

данашњег града потичу из тог периода интензивне градње. Од важних саобраћајница биле су изграђене за Билећу и Дубровник. Пословни центар града се измјешта из Горње Чаршије у новоформирани градски центар у долини. За потребе многобројне војне снаге, које су чиниле већину становника тадашњег Требиња, градиле су се управне зграде, војне институције, школе, суд, апотеке и остали пратећи садржаји. У овом периоду почиње и развој привреде изградњом објеката, прије свега трговине и заната, који су требали да задовољеи потребе војске али и становника. Формирана су и привредна друштва, банке, поштанске штедионице и виноградарска друштва. Касарне које су биле изграђене у самом граду су биле Сјеверни и Јужни логор.

Око новоизграђеног града подигнуте су двије капије на важним саобраћајним правцима, Билећка и Дубровачка. У самом средишту Старог града изграђена је касарна уз сахат-кулу која доминира великим вертикалним габаритом у ситнозрној урбаној структури.

Формирана је главна улица у Требињу, Краља Петра I Ослободиоца (некадашња Маршала Тита) ивичном изградњом објеката, спратности П+2. Потез од платана до Билећке капије био је трговачко-занатски центар града, позната као Билећка улица “Базаргесе”. Била је формирана од трговачких, занатских радњи и кафана и на које се надовезивало насеље Крш и која је представљала центар живота тадашњег града. У Горњој чаршији су проширене улице које су биле јако уске. Централни дио града добија модерне објекте јавне намјене и хотеле око којих почињу централна збивања у граду³⁹. Градски парк је изграђен између православне и католичке цркве које су саграђене у блиском периоду. Православна црква Преображења Господњег је грађена у периоду од 1888. до 1908. године. У оквиру исте просторне цјелине била је формирана Српска школа. Катедрална црква Блажене Дјевице Марије је била изграђена у периоду 1880–1884. године. Формирани трг (данашњи Трг слободе) је представљао центар окупљања и градску пијаци.

Многе грађевине изграђене у овом периоду нису биле у складу са мјерилима постојећег окружења оних урбанистичких и архитектонских облика формираних на принципима оријенталног града. Стамбена градња почиње да се развија када се завршила градња за смјештај војске и администрације.

Аустроугарска владавина интензивно гради и инфраструктурне објекте у Требињу. Изградњом жељезног моста повезују се лијева и десна страна, прије свега насеља Полице са централним градским језгром. Велики значај за саобраћајну повезаност града има изградња жељезничке пруге 1901. године која се надовезује на пругу Сарајево – Метковић.

Урбани развој Требиња између два свјетска рата није био значајан и он у том периоду стагнира. Један од разлога је што губи геостратешки положај граничног града јер је у том периоду припао Зетској бановини са сједиштем у Цетињу. Требиње је са осталим дијелом Зетске бановине повезано жељезничком пругом која је изграђена према Никшићу.

³⁹ Ибид

Требиње након Другог свјетског рата наставља свој урбани развој на принципима социјалистичког планирања. Нови начин планирања је конципиран на принципима јавног власништва које је имало приоритет над приватним. Промјене друштвено-економских односа мијења и принципе урбанизма. Миграције становништва и њихов смјештај стварао је приоритете развоја градова у овом периоду. Приоритет градње у социјалистичком периоду била је стамбена градња индивидуланих насеља и више породично становање.

Прво стамбено насеље које је изграђено након рата су Брегови према нацрту проф. Јураја Најдхарта. Насеље Полице које је некада било предграђе у коме је била смјештена жељезничка станица постаје ново стамбено насеље. Насеље Абазовина је планирано као град – башта са повратком урбанистичким вриједностима. Градска насеља су грађена на основу регулационих планова.

Град почиње да се шири по слободним површинама градећи насеља, индустријске објекте и инфраструктуру. Изградњом фабрике индустрије алата, 1953. године, почиње развој индустрије у Требињу. Такође, велики подухват који је имао утицај на еколошки, урбани и економски развој града је изградња хидроелектране, бране на Требишњици са акумулационим језерима. Ова градња је промијенила природни ток ријеке Требишњице и довела до измјештања два вриједна културно-историјска објекта: манастир Добрићево и Арсланагића-мост. Такође, измјештање пруге Требиње – Билећа ван града је била последица изградње хидроелектране. Урбана градска структура почиње да се обogaћује новим јавним објектима са архитектуром која је пратила социјалистички период. Изграђени су нови мостови, улице, основна инфраструктура. Изградња пута за Дубровник значајна је због развоја туризма и повезаности ова два града.

У овом периоду је дошло до промјена у урбаној матрици града Требиња. Изградњом новог градског моста порушен је дио Старог града, Билећка капија, и дио чаршије. Ова интервенција је била завршни чин у изумирању Горње чаршије, која је већ почела да пропада измјештањем градског центра. Стари град је био заштићен као амбијентална цјелина још 1951. године. Немаран однос према старом урбаном језгру у периоду социјализма је допринио да многи градови у неповрат изгубе вриједне амбијенталне цјелине. Требиње је избјегао веће интервенције и рушења у центру града. Унутар самог Старог града није било већих интервенција, осим доградње или надоградње објеката, спољњег степеништа, промјене на фасадама. Многим објектима унутар бедема је нарушен аутентичан изглед и умањена вриједност употребом непримјерених материјала приликом интервенција. Дио града који је изграђен у аустроугарском периоду није трпио велике промјене, а нови објекти који су грађени унутар градског ткива на појединим слободним парцелама, поштовали су грађевинску линију и вертикалне габарите.

Горња чаршија, која је била главна пословна зона, полако почиње да изумире. У овом периоду, трговачко-пословни центар је потпуно измјештен у долину. У другој половини прошлог вијека долази до девастације цијеле махале, када је дио чаршије порушен, а због некавалитетног живота и недостатка основне инфраструктуре већи дио насеља је напуштен, тако да се сјај некадашње Горње чаршије и насеља Крш сада тешко може да препозна. Некадашње кафане и

занатске радње почињу да се затварају, а након изградње саобраћајнице за Дубровник, дио чаршије и Билећка капија су порушени. То је нанијело ненадокнадиву штету овој вриједној културно-историјској цјелини. Било је много апела становништва насеља Крш крајем прошлог вијека да се изради документ о оживљавању старих заната и враћању живота чаршији. Крш је некада привлачио туристе аутентичним кућама и развијеним старим занатима (ковачи, обућари, пекари, сарачи, кројачи за израду старих ношњи и др.). Данас је насеље Крш искључиво стамбена зона⁴⁰.

Слика, структура и облик

Требиње је град у којем су на хронолошки начин, прије свега у градској структури и архитектури, читљиви утицаји различитих културних кругова који могу да буду означени као медитерански, отомански, средњевропски. Историја га је поставила као војно-стратешко мјесто на граници империја Отоманске и Аустро-Угарске, што је утицало на његову физиономију утврђеног града и војног логора. Промјене историјских периода препознатљиве су у његовој урбаној структури⁴¹ и стилу грађења. Стари град се може да класификује као тип затвореног града настао унутар утврђења са неправилном мрежом уских улица, према Војиславу Корачу настао на основама средњовјековног насеља⁴² преобликованог у отоманском периоду у оријентални град; даље се шири у отоманском периоду изван бедема, када се развија и насеље Крш са органичком структуром, док се у аустроугарском периоду наставља у Центар и Сјеверни логор (војне касарне) са геометријском структуром и пројектираним објектима. Ова плуралност у урбаној структури и архитектонском обликовању, настала као последица историјских мијена и размјене људских вриједности, сачувана у пучкој архитектури кућа и дућана у Старом граду и насељу Крш и пројектираној архитектури објеката историцистичког исказа, егзистирајући једна поред друге творе хармоничну слику града. У тој слици града снажне компоненте чине: ријека Требишњица у којој се зрцали источни блок објеката, бедеми утврђења са улазном кулом, висински акценти мунара џамија и сахат-куле, све у бојама сивкастог камена уличних фасада уоквирених црвенкастим тоновима камених бедема Старог града. Слика даље прелази у синтезу пројектоване природе и архитектуре – у пространи трг – пијацу са монументалним платанима уоквирен јавним објектима и зеленило градског парка између католичке и православне цркве. Првобитна физиономија затвореног утврђеног града, бива, у аустроугарском периоду и након њега, умекшана отвореним јавним просторима и зеленилом, творећи нову слику Требиња као града зеленила, у контрасту са околним херцеговачким каменом.

⁴⁰ Цвијић, С., Гузијан, Ј. Urban regeneration as an instrument of identity preservation: A case study of Trebinje's Krš district, *Archives for technical Sciences*, 14(1), 2016, pp. 21.

⁴¹ Према Kevin Lynch структура није само планска основа, него и распоред значења у граду.

⁴² Неправилна планска основа уских улица и поједини очувани елементи објеката могу да упућују на средњовјековну основу насеља, али таква Корачева тврдња треба да се потврди археолошким и архивским истраживањима.

На основу садашњег стања, а према времену настанка, по урбаној структури, просторној физиономији и организацији разликују се три зоне у просторном обухвату националног споменика:

1. Стари град (Кастел), опасан бедемима док са источне стране излази на ријеку Требишњицу. Површина ове зоне износи 43.262 м².
2. Насеље Крш (Омановића-махала), формира се од 17. вијека на падинама изнад Старог града. Зона је уоквирена улицама Друге далматинске бригаде, Штросмајеровом улицом, Владимира Гојиновића и заузима површину од 22.111 м².
3. Зона ужег градског Центра, изграђена на неизграђеним површинама уз бедеме Старог града у аустроугарском периоду. Сјеверну границу ове зоне чини Улица Краља Петра I Ослободиоца, на западу улице Цара Лазара и царице Милице до Његошеве улице, на јужној страни укључује парк Јована Дучића и градитељску цјелину Саборног храма Преображења господњег и на источној страни границу затвара улица Десанке Максимовић и наставља у улицу Светозара Ћоровића до угла са улицом Краља Петра I. Заузима површину од 73.095 м².

Све три зоне се настављају једна на другу, развијене око најстаријег подручја Старог града и настале као потреба развоја живота града изван бедема.

1) Стари град

Стари град (Кастел), формира се од 17. вијека унутар бедема, на источној страни излази на ријеку Требишњицу, а са осталих страна бедеми су били уоквирени хендеком у који је вода доведена из Требишњице. Главни улаз у Стари град је са западне стране над чијим улазом је кула Хаџисмајловића Селимаге, а приступало се преко дрвеног моста над хендеком. У 20. вијеку хендек је затрпан. Данас вањске стране бедема оивичавају улице Светозара Ћоровића, Десанке Максимовић и Доситеја Обрадовића.

Стари град се може да класификује као “град затвореног типа”, развијен унутар војног утврђења. Структура града насљеђена из отоманског периода је у већој мјери очувана, са неправилном уличном мрежом, парцеле објеката су уситњене, објекти су груписани у неправилне блокове, а свака јединица има излаз на улицу. У вријеме аустроугарске управе урбана структура није мијењана изузев изградње касарне (данас Музеј Херцеговине) уз сахат-кулу и увођења намјена за војску: пошта, телеграф, командна станица.

Шире улице воде до џамија или већих јавних објеката. Ширине улица прилагођене су за пролаз пјешака и коња. У појединим улицама су очувани лучно надсведени пролази. Тргови су формирани испред главног улаза у Стари град и испред џамија. Улице и тргови су различито обрађени, негдје су то камене плоче неправилних облика црвенкастог тона, затим калдрма, асфалт, а у улици која води до Музеја Херцеговине постављене су нове камене плоче, квадратног облика и бијеле боје. Улице Старог града изворно нису биле ни поплочаване ни

калдрмисане, већ су биле насуте шљунком, те као такве представљале сплет макадамских површина⁴³.

Према европској поједностављеној класификацији Стари град има обиљежја “оријенталног” типа. Према подацима путописаца који су посјетили Требиње, чаршију унутрашњег града су чинили многобројни дућани, јавни објекти и џамије. Дућани су се налази и изван градских бедема, у подграђу, гдје се развијала чаршија. Унутар бедема изграђени су јавни објекти: *мектеби, медресе, диван-хане, мензил-ханесахат – куле, конак и двије куле*⁴⁴. Изузев сахат-куле, мектеба и конака, други јавни објекти нису сачувани или су промијенили намјену. Док су трговке биле најзаступљеније унутар утврђења, то су данас стамбени и угоститељски објекти. У просторној композицији доминирају Царева и Нова џамија, око којих су формирани тргови неправилног облика, са јавним чесмама испред џамија и оплемењени дрвећем. Поред аутохтоних врста уведене су и друге биљне врсте.

Градско ткиво чине густо збијени објекти, који у већини случајева покривају цијелу парцелу, углавном једноспратни или приземни, грађени на начин карактеристичан за медитеранско географско подручје. Фасаде су камене, од правилно клесаног или ломљеног камена, или малтериране, са правоугаоним или лучно завршеним отворима и наткривени косим крововима. Традиционални покров кровова од камених плоча је у већини случајева замијењен цријепом. Ако објекти имају дворишта, дворишта су ограда каменим зидовима, тако да улични фронтови нису прекинути. Основни архитектонски модул је очуван код објеката у низу чија улична фасада има ширину око 6 м, приземни објекти имају висину до стрехе крова око 3 м, док су једноспратни висине око 6 м до стрехе крова, односно око 8 м до сљемена двоводног крова.

Према *Регулационом плану Стари град (2009)* унутар бедема се налази 136 објеката, за становање се користи 51 објекат, за становање и пословну дјелатност 44 објекта, за пословну дјелатност 37 објеката, 3 објекта припадају исламској заједници, а 2 објекта имају јавну намјену. Пословни простори су углавном угоститељски, смјештени у приземљу објеката. Трг Травунија (ранији назив Осма-паша Ресулбеговић) користи се као љетна башта околних угоститељских објеката.

Према анкетирању и снимању објеката, које је провела Комисија током 2017. и 2018. године, унутар бедема се налазе 152 објекта, од тога броја 77 објеката има стамбену намјену. 22 објекта су мјешовите стамбено-угоститељске намјене и 15 објеката стамбено-трговачке намјене, гдје се спрат користи за становање. Објекти са искључиво трговачком дјелатности су мање заступљени, њих 10 и углавном су приземни.

Џамије Царева и Нова, имамска кућа и конак припадају исламској заједници. Јавни објекти: Музеј Херцеговине, некадашња аустроугарска касарна,

⁴³ <https://trebinjelive.info/2017/07/17/ninoslav-ilic-predstavio-prvu-fazu-revitalizacije-starog-grada-fotovideo/>.

⁴⁴ Рогановић, В., Нека питања заштите и ревитализације Старог града, Трибуна, 1975, стр. 272.

реконструисани објект станице голубова писмоноша и сахат-кула су на крајњем сјеверном дијелу Старог града.

9 објекта је напуштено због лошег конструктивног стања, а 4 објекта су рушевна.

Из разлике у броју, намјени и спратности објекта између РП и каснијег анкетирања може се закључити:

-нови објекти изграђени су на празним просторима или у двориштима;

-повећана је спратност појединим објектима изведена према РП, у приземље су уведени угоститељски садржаји, док је спрат добио стамбену намјену.

Објекти који су сачували амбијенталну вриједност чине 73% грађевног фонда.

1.1. Значајнији објекти у Старом граду

1.1.1 Кастел (Стари град, Бан-Вир)

На простору Старог града (Кастела) у Требињу постојало је отоманско утврђење које није било велико и сматрало се да је имало једну кулу. Подигнуто је на мјесту Бан-Вир гдје је Требишњица најдубља. Остаци овог утврђења нису сачувани, а према Кораћу оно је настало на темељима средњовјековног града.

О томе да је постојало мање утврђење говори и чињеница да је Требиње постало капетанија прије 1664. године, а то се није могло десити без утврђења и војничке посаде.⁴⁵ Кастел је данашње обресе добио 1706. године када Осман-паша Ресулбеговић подиже пространије утврђење са четири јаке куле.⁴⁶ Ново утврђење је проширено са јаким и дебљим бедемом. Радови су се повремено одвијали и током 1710, 1711, 1714, 1719, 1721. године. Главни улаз у тврђаву је са западне стране над чијим улазом је била кула Хаџисмајловића Селимаге, а остале три куле или табије браниле су прилаз тврђави из топова и хендеком.⁴⁷ Око тврђаве је изграђен хендек, претпоставља се 1715. године у који је преусмјерена вода из Требишњице⁴⁸. Град је коначно завршен 1721. године са три табије. Салиховића-табија на сјеверу, Ландровића-табија према југу, Ћаловића-табија према Требишњици, а четири градске куле су биле Државна, Хасановића, Сарацића и Хаџисмајловића. Град је имао четири излаза, код главног улаза био је и покретни мост, као Хаџисмајловића кула изнад њега, који је служио за пријелаз преко хендека. За одбрану, напомиње Рогановић, служила су и два по 20 метара дубока ћемера. На мјесту гдје се са јужне стране данас улази у Стари град била су два мала отвора са вратима на којима је стајала стража, али којима се споља није могло прићи. Испод Ландровића-табије је била тамница, а у непосредној близини

Магистарски рад “Урбана обнова градова до 30.000 становника у БиХ – пример града Требиња”, аутор Ј. Гузијан, одбрањен на Архитектонско-грађевинском факултету Универзитета у Бањој Луци 2010. године.

⁴⁵ Кораћ, Војислав, Требиње, Историјски преглед II, Сарајево, 1971, стр. 207.

⁴⁶ Кораћ, Војислав, Требиње, Историјски преглед II, Сарајево, 1971, стр. 218.

⁴⁷ Кораћ, Војислав, Требиње, Историјски преглед II, Сарајево, 1971, стр. 49.

⁴⁸ Хендек је затрпан у периоду од 1914. до 1932. године из хигијенских разлога.

била је и барутхана. Кастел је имао и два мања отвора према ријеци Требишњици и служила су за приступање чамаца и скела.

Споменик Јелене Анжујске налази се на зидинама Кастела, поклон Јована Дучића родном граду⁴⁹. Споменик у камену представља жену огрнуту плаштом, а у руци држи књигу, вјероватно молитвеник. Испод споменика је камена плоча са уклесаним натписом штампаним словима на ћирилици:

“У славу свете Јелене Анжујске
Краљице српске – Стефана Уроша и
Супруге – а мајке краљева
Драгутина и Милутина – за побожну
Успомену на њене честе
Боравке у своме двору у
Требињу“

1.1.2 Џамија Осман-паше Ресулбеговића (Пашина или Нова џамија)⁵⁰

Налази се у Старом граду, недалеко од главне, западне, капије и градских бедема, на простору означеном као к.ч. 2002, зк уложак број 298/1, укупне површине 408 м².

Ограђена је харемским зидом, а улаз је са западне стране објекта. Абдестхана се налази са јужне стране објекта.

Задужбина је Осман-паше Ресулбеговића, коју је он на своје име саградио. У једном хуџету љубињског кадије Ибрахима, из 21.06. до 19.7.1746. године (од џумада II 1159.), пише да је Осман-паша прије двадесет година саградио џамију и куле у Требињу, што излази да је она подигнута 1726. године. Након изградње џамије Осман-паша је оптужен у Истанбулу да је на своје име у Требињу саградио љепшу џамију од Цареве и наредио да се његово име у хутби спомиње. Због тога је султан Ахмед III издао ферман којим се он и његових девет синова осуђују на смрт. Осман-паша је одмах отишао у Истанбул да моли помиловање, али му је молба одбијена и тамо је погубљен 1142. (1729) године⁵¹. Имамску и хатибску дужност у овој џамији вршили су: Осман-ефендија, који се у изворима од 1766. до 1791. године помиње као имам ове џамије. Ибрахим-ефендија, син Омера Халифе био је 1867. имам ове џамије. Одлуком требињског кадије од 7. џумада 1284. (6. IX 1867) године одређено је да му се за вршење ове дужности даје плата из прихода од царине и то годишње по 21,5 грош и 50 ријала. Послије њега имами и хатиби били су: Салих еф. и хафиз Ибрахим еф. Перванагић, Салих еф. Зупчевић, Осман еф. Зупчевић, Јусуф еф. Фетахагић, хафиз Мустафа еф. Бутуровић, хафиз Хасан еф. Бабовић, Мустафа еф. Сушић, Ибрахим еф. Џанановић, Ахмед еф. Авдагић, Исмет еф. Бушатић, Есад еф. Спахић, Ахмед еф. Мехмедовић, Абдулах еф. Хоџић, Шефик еф. Чавчић, Хусеин еф. Хоџић.⁵²

⁴⁹ <http://www.gradtrebinje.com/sta-vidjeti-trebinje/kulturno-istorijski-spomenici>.

⁵⁰ <http://www.medzlis-trebinje.ba/v1/index.php/dzamiye/item/510-osman-pasina-dzamiya>.

⁵¹ Ибид.

⁵² Ибид.

Џамија је у прошлости више пута поправљана, а задњи пут 1912. године када је задржала свој облик све до рата у БИХ 1992–1995, када је срушена. Камен темељац за реконструкцију је постављен 5. маја 2001. године, а свечано је отворена 15. јула 2005. године. Реконструкција је извршена према задњем познатом облику џамије из 1912. године који је задржала до рушења, од истог материјала и на исти начин градње. Изведбени пројекат реконструкције из 2002. године радила је Архитектура DIWAN PCI д. о. о. Сарајево.

Грађена је од ломљеног камена и наткривена шаторастим кровом покривеним каменим плочама. Зидови су малтерисани, дебљине зидова 60 цм. Уз десни зид јој је приграђена камена мунара. Постамент мунаре је у основу квадрат висине, 4,80 м, грађен од камена. Труп мунаре је октогоналне основе, висине до шерефе 13,40 цм. Шерефе са профилираним конзолама и оградом је дванаестоугаоне основе промјера 2,80 м. Укупна висина мунаре је око шеснаест метара. Отворени тријем са софама у којима се налазе четири зидана ступа повезана луковима, наткривен је равном плочом, а изнад централног дијела је купола која наглашава улаз.

У унутрашњости, предњи махфил се протеже дуж улазног зида. Михраб и зидови су украшени левхама. Подови су обложени даскама. Врата и прозори су од храстовог дрвета.

Харемски зид и стубови су изведени од камена. Ограда и улазна капија су од метала. Харем је поплочан каменим плочама. Абдестхана је наткривени простор са јужне стране објекта. Надстрешница је дрвена покривена лимом⁵³.

1.1.3 Царева (Султан Ахмедова или Хунгарија) џамија⁵⁴

Налази се унутар бедема града, недалеко од десне обале Требишњице. Налази се на простору означеном као к.ч. 2053, зк уложак број 310-1 и заузима површину 188 м² заједно са мањим харемом.

Подигао ју је Осман-паша Ресулбеговић на име султана Ахмеда III (1703–1730), и то је разлог што је називају Царева (Хунгарија) џамија. Саграђена је 1719. године (хиџ.1132), што се види из натписа (само година) која је уклесана на шерефи мунаре. Документи из Историјског архива у Дубровнику говоре да су је градили дубровачки мајстори.⁵⁵

Позната су тројица имама ове џамије. Имами ове џамије били су: хафиз Смаил еф. Ћатовић и хафиз Зулфикар еф. Садовић.

⁵³ Архитектура DIWAN PCI д. о. о. Сарајево (2002). Изведбени пројекат реконструкције Осман-пашине џамије у Требињу.

⁵⁴ <http://www.medzlis-trebinje.ba/v1/index.php/dzamiye/item/526-sultan-ahmedova-careva-dzamiya>. Хасандедић

Хивзија, Муслиманска баштина у Источној Херцеговини, Ел-Калем, Сарајево, 1990.

⁵⁵ Према предању, саграђена је након што су ускоци концем 17. вијека запалили џамију у Полицама и када је Требиње остало без иједне џамије, те да је саграђена од камена срушене џамије у Полицама.

Одлуком требињског кадије од 16.10.1867. године (17. џумада II 1184.) одређено је да се за мујезина ове џамије постави Абдулах, син Мустафа-ефендије, и да му се за вршење ове дужности даје плата из прихода од царине, и то годишње по 21,5 грош и 20 ријала. Ову дужност је прије њега вршио Бекташ, син Ибрахимов. Посљедњи мујезин ове џамије био је Омер-ага Кабил. У овој џамији су се посљедњих година клањале џуме и Бајрами са циљем да би се растеретила Осман-пашина џамија, у коју су у ове дане долазили и муслимани из сусједних села. Радила је до конца Првог свјетског рата и коначно затворена 1918. године.

Вакуф ове џамије имао је 1868. године у требињској Чаршији код гробља (мезаристан) један милаћ за који је годишње узимао 35 гроша мукате. На овом земљишту био је саграђен један калаџијски дућан, који је 17.02.1869. године (5. зулкадета 1285.) вакуф продао Хасану Хаџовићу за 800 гроша. Ова се џамија издржавала из прихода од некретнина које је за њене потребе завјештао Осман-паша Ресулбеговић. Године 1889. вакуф ове џамије имао је у своме посједу двије њиве које су те године дале 21 форинту прихода. Приходи овог вакуфа од дућана и винограда износили су 1913. године 737 круна. Из ових прихода давала се плата имаму, мујезину и оправљала џамија⁵⁶.

Царева џамија припада типу једнопросторних џамија наткривених шаторастим кровом, са отвореним наткривеним софама и каменом мунаром. Задржала је свој облик све до рата у БИХ 1992–1995, када је срушена. Реконструкција је извршена према задњем познатом облику И димензијама џамије, од истог материјала и на исти начин градње. Свечано је отворена 3.8.2014. године.

Грађена је од тесаног камена, дебљине зидова 60 цм. Основа молитвеног простора је готово квадрат, вањских димензија 10,15 x 9,90 м. Молитвени простор је наткривен шаторастим кровом покривен каменим плочама. Дужином улазног зида су формиране софе ширине 2,70 м. У софама се налазе камени стубови, са бочних страна су затворене зидовима, наткривене су равном плочом, а на средини је мања купола која акцентира улаз. Укупне вањске димензије су 10,15 x 12,60 м. Са десне стране је приграђена камена мунара октогоналне основе, на четвртастом постаменту, укупне висине око 12 м.

У малом гробљу пред зидом од михраба налази се један гроб ограђен каменим плочама и с два нишана без натписа⁵⁷. У овом гробљу налазе се двије велике и старе липе, које су вјероватно посађене кад је и џамија саграђена.

Хаџи Ибрахим Куртовић, син Абдулах-алемдаров, саградио је 1847. године (хиџ. 1263) године једну чесму пред Царевом џамијом и у њу довео воду из Требишњице. Табла са уклесаним натписом у прози на арапском језику пренесена

⁵⁶ У једном хуџету требињског кадије од 06.09.1867. године (1. џумада 1284.) пише да се ова џамија налази на крајини (серхат) и да она нема никаква вакуфа. Зато је одређено да се њеном имаму Омеру еф. сину Сулејман Халифину даје плата из државне благајне, из прихода од царине, и то годишње по 21,5 гроша и 50 ријала. Мемеш, син Мехмедов, десетар (онбаша) царске војске, који је у то вријеме служио у Требињу, поклонио је један Мухаф овој џамији и предао га споменутом имаму Омер-ефендији.

⁵⁷ Прича се да је у том гробу сахрањен неки мујезин који је учећи езан пао с мунаре и на мјесту остао мртав. Друго предање, опет, каже да је у сахрањен неки шехид који се једини спасио кад је био покољ у џамији у Полицама, препливао Требишњицу, и кад је дошао до мјеста гдје му се данас гроб налази, мртав је пао, па је ту и сахрањен.

је почетком овог стољећа и постављена изнад чесме која се налази у дворишту мектебске зграде, десетак метара лијево од ове џамије. Тада је престала радити чесма пред Царевом џамијом, а прорадила у дворишту мектеба.

1.1.4 Музеј Херцеговине (аустроугарска касарна)

Музеј Херцеговине у Требињу⁵⁸ настао је по идеји Јована Дучића. Отворен је 1952. године у бившој аустроугарској касарни. Објект је грађен на самом почетку успоставе аустроугарске власти. По стилскоме одређењу грађевина може да се сврста у историјске објекте грађене у неоренесансном духу. Основа објекта је у облику слова “П”, грађен од опеке, дебљине вањских зидова 60 цм, висине подрум + П + 2 + Пк.

Улаз се налази на сјеверној страни објекта. Фасаде објекта представљају строго симетричне неоренесансне композиције, које су биле резервиране за монументалне објекте из аустроугарскога периода, примјерене војно-командним објектима.

Приземље је наглашено хоризонталним тракама са дубоким уторима. На угловима објекта постављени су вертикални рустични квадери од висине вијенца приземља до вијенца крова. Отвори на фасадама су правоугаони постављени у низовима у приземљу и на два спрата. Прозори на првом спрату имају профилисане оквири и истакне изнад прозора, док су прозорски отвори у приземљу и на другом спрату једноставнији, наглашени оквирима. Кров је сложен, дрвене конструкције и покривен цријепом. На десној бочној, западној, страни, изнад вијенца крова је истак полукружног облика у који је постављен сат. Изнад овог истак је стилизовани мањи звоник на преслици са звоном, а са страна полукружног истак стилизовани торњићи.

Поред овог објекта налази се рестаурирана станица голубова писмоноша, из аустроугарског периода. То је мањи једноставан објект, П+1, наткривен једноводним кровом са покривеним цријепом. Спрату се приступа преко вањског каменог степеништа.

Музеј Херцеговине располаже са око 1.500 м² корисног простора, од чега је око 800 м² изложбени простор. Сталне поставке и легати:

- Дучићева збирка (72 експоната камене пластике, 14 умјетничких слика домаћих и иноземних сликара, таписерија, мозаик, јапански вез, одликовања Јована Дучића, његова амбасадорска одора и његови рукописи);
- Стална етнолошка поставка “Народни живот и култура Срба у источној Херцеговини” у другој половини XIX вијека и првој половини XX вијека;
- Стална археолошка поставка са вриједним експонатима од каменог доба до средњег вијека;
- Меморијална изложба слика Атанасије Поповић – 43 умјетничке слике познатог сликара, дар граду Требињу сликаревог брата Уроша Поповића;

⁵⁸ <http://gotrebinje.com/sr/destinations/muzej/>.

- Легат сликарке Милене Шотре – 24 умјетничке слике са мотивима Херцеговине и Путопис по Русији и 15 графика сликаркиног брата, познатог графичара Бранка Шотре;
- Легат академског сликара Милорада Ћоровића – 57 умјетничких слика;
- Легат књижевника и вајара Радована Ждрала – 122 скулптуре израђене од полудрагог камена.

Поред ових сталних поставки и легата, у фондусу Музеја Херцеговине налази се око 400 умјетничких слика, графика, скулптура и других предмета.

Поред објекта налази се дјеломично истражен археолошки локалитет. Истраживања су започета 1998. године и тада је пронађен уломак римског надгробног споменика и дио средњовјековне старије грађевине⁵⁹. Музеј Херцеговине је наставио истраживања 2016. године. Откривена је средњовјековна грађевина из 10. и 11. вијека, димензија 20 x 20 метара, зидова дебљине 1,4 метра, уз претпоставку да је грађевина вишеспратна⁶⁰.

1.1.5 Сахат-кула

Сахат-кула налази се поред Музеја Херцеговине, унутар зидина Кастела. Подигао ју је Осман-паша Ресулбеговић, вјероватно у периоду од 1712. до 1716. године када је био требињски капетан, а управо је то период интензивних градњи у Требињу⁶¹. У Дубровачком архиву су сачувани подаци да је камен обрађивао Иво Прокуло из Стона, а градили су је приморски градитељи⁶². Грађена је од тесаног камена у правилним редовима, квадратне основе странице 3,70 м, висока око 18 м и наткривена шаторастим кровом. Почетком 20. вијека, у вријеме аустроугарске управе, сахат-кула је добила историцистички, неороманички, изглед. На свакој фасади сахат-куле, у горњем појасу, налази се по један лучно завршен издужен отвор. Профилисани вијенац куле прати лучну линију отвора, а изнад вијенца је ограда која подсјећа на прсобран тврђава. Сат на кули не ради од 1917. године⁶³.

1.1.6 Камени мост

Камени мост изграђен је 1953. год. преко ријеке Требишњице и спаја лијеву и десну обалу улицом Душанова која се директно спаја на улицу Краља Петра I Ослободиоца. Конструкцију моста карактеризирају три свода наслоњена на два

⁵⁹ Археолошка истраживања је водио археолог Ђорђе Одавић.

⁶⁰ <https://trebinjelive.info/2016/04/06/muzej-hercegovine-pronadana-srednjovjekovna-palata-u-starom-gradu/>.

⁶¹ <http://www.angelfire.com/journal2/izvori/historija.html>. Уз градњу сахат-куле остала је забиљежена и једна пјесма:

"Осман-паша, родом из Новог

Он је граду темељ ударио

На сред града кулу начинио

и у кули сахат добавио из

Млетака, за триста дуката"

⁶² <http://www.angelfire.com/journal2/izvori/historija.html>.

⁶³ Ибид.

потпорна стуба у кориту ријеке и два ослонца на обалама, са још једним пјешачким мањим засвођеним отвором. Потпорни стубови почињу нешто широм основом која се благо сужава према врху, а узводно и низводно се завршавају заобљено.

Мост је обложен правилно резаним комадима камена различитих димензија, док су лучни завршеци и заштитна ограда наглашени уједначеним каменим блоковима. Изворно мост је био калдрмисан, а калдрма је накнадно замјењена слојем асфалта за проток саобраћаја, који се данас одвија у оба правца, док су тротоари поплочани каменим блоковима који су штоковани.

1.1.7 Објекти уз ријеку Требишњицу

На зидинама Старог града, оријентисано према ријеци Требишњици, налази се низ објеката чије се фасаде и темељи директно наслањају на ријеку (објекти обиљежени бројевима 96, 93, 92, 91, 90 и 89 на Карти 1). Објекти су грађени на дијеловима каменог зида тврђаве, различите спратности, са правоугаоним прозорима и крововима са цријепом те данас имају претежно стамбену намјену.

У низу типичних камених фасада истиче се објекат у којем је смјештен Меџлис Исламске заједнице Требиње. Обрада фасаде донекле оставља утисак утицаја псеудомануришког манира, који се огледа у полихромији фасаде са алтернацијом пруга жуто-црвене боје. Визуелно овај низ објеката, гледајући из правца Каменог моста, употпуњује још и Музеј Херцеговине, смјештен на узвишењу поред моста.

Значај ових објеката огледа се у цјелокупној визури града као једна од препознатљивих визуелних симбола Требиња. Тај визуелни елемент доприноси стварању цјеловитости слике града, која се огледа у “облицима, боји или општем распореду који олакшава настајање живописно идентификоване, снажно конструисане и веома корисне менталне слике околине”⁶⁴. Овај низ објеката заједно са ријеком Требишњицом у том смислу доприносе значају амбијенталног контекста града, односно односу природе и градитељске цјелине.

2) Насеље Крш (Омановића-махала)

Непосредно уз Стари град развија се Омановића-махала, данас позната као насеље Крш. Насеље су подигле муслиманске породице које су се повукле из Херцег Новог, након што су тај град освојили Млечани 1687. године. Омановића-махала се развија на стрмим падинама сјеверно и изнад Старог града. Има органичку структуру, увјетовану топографијом терена, са уским и стрмим улицама у којима су објекти збијени и директно излазе на улицу.

Насеље је било подијељено на горњу и доњу махалу. Овај дио града је био центар трговачке дјелатности са бројним занатским радњама. Промјене настају доласком аустроугарске управе и промјеном концепта развоја града, када се

⁶⁴ Lynch, Kevin “Слика једног града“, Грађевинска књига, Београд, 1974.

његова органичка матрица мијења новом геометријском, карактеристичном за већину европских градова. Развојем новог градског центра насеље Крш постепено почиње да губи на значају као носилац трговачке активности. Међутим, највеће промјене насеље трпи у другој половини 20. вијека када је срушен један дио насеља, а један дио објеката и трговина бива напуштен због лоших услова становања и рада.

Најстарији дио данашњег насеља развио се уз југоисточни дио узвишења “Сунчани бријег”. Објекти су густо груписани, скромних димензија, приземни или једноспратни, наткривени косим крововима покривеним каменим плочама. Фасаде су камене, од ломљеног камена слаганог у неправилне редове. По начину градње и материјалима, архитектуру можемо да означимо као пучку, карактеристичну за Херцеговину.

Ниједан документ који је третирао урбани развој града није препознао амбијентални значај и потенцијал које ово насеље има. Један од најважнијих планова за развој Требиња је план из 1971. године “Требиње 2000”, који се бавио урбаним развојем града кроз призму туризма са акцентом на културу и традицију, маркирајући зоне од посебног значаја. Међутим, План није препознао значај и потенцијал овог насеља, него га третира са остатком централне зоне. Сличан третман насеља се наставља и у новијој регулативи. Регулациони план Сјеверни логор, 2012. година, не планира заштиту и рестаурацију објеката лошег и рушевног грађевног стања, већ њихово уклањање, и ако велики дио таквих објеката представља најизворнији дио урбане структуре Крша.

Према анкетирању и снимању објеката које је спровела Комисија 2017. и 2018. године, у обухвату данашњег насеља Крш, укупно има 97 објеката. Већина објеката су стамбене намјене, мјешовите намјене стамбено-трговачке је 12 објеката, стамбено-угоститељске намјене су 2 објекта. Дио насеља који је сачувао високу амбијенталну вриједност је југоисточни блок, између улица Скалине са лијеве и улицом Вука Вучевића са десне стране. Унутар овог блока налази се највећи број напуштених и рушевних објеката (21), а управо њих Регулациони план предвиђа за рушење. Објекти који су сачували амбијенталну вриједност чине 82% градитељског фонда (Карта 2). Само је један објекат у овом насељу имао доклат.

2.1 Карактеристични објекти

Међу објектима уочљиво је неколико елемената који их сличним архитектонским језиком повезују. Већина кућа има правоугаоне прозорске отворе, са два крила и двије хоризонталне прећке. Изнад прозорских отвора често се сусреће мања надстрешница од препуштених из зида камених плоча. Са унутрашње стране прозорски отвори су били завршени преломљеним луком. Столарија је често бојена у плаво, боја за коју се сматра да одбија инсекте, што је на овим просторима чест случај. Плава боја се може да пронађе у траговима на унутрашњем малтеру зидова, али и на фасадама. Преградни зидови, прављени су од уплетене трске омалтерисане кречним малтером. Овакви зидови били су донедавно видљиви и на објекту са доклатом. Објекти су наткривени косим крововима, а изворно су били покривени каменим плочама. Унутар објеката се по

правилу налази један или два уграђена зидна камина, а готово су сви били сличног облика. Ложиште се налази при поду, изнад њега уздиже се купаста структура камина која је увлачила дим у димњак. Купаста структура камина је добијена слагањем закривљених камених профила у полукруг, на који се ослањала опека која је формирала купасте облик и била је омалтерисана. Овакав камин је најбоље сачуван у објекту број 15 (Карта 1).

Ако објекат има спрат, по правилу му се приступа преко вањског, рјеђе унутрашњег степеништа зиданог од камена или израђеног од дрвета. Камене плоче су биле изворни покривач кровова.

3) Зона ужег Центра

Централни дио града има наслијеђену геометријску структуру из аустроугарског периода, са ортогоналном мрежом улица, са објектима претежно јавне намјене. Формирани Градски трг или трг Платана (данашњи Трг слободе) представља центар јавног живота и градску пијаци. Градски парк је изграђен између православне цркве Преображења Господњег (1888–1908) и католичке цркве Блажене Дјевице Марије (1880–1884).

У Урбанистичком плану "Требиње 2002–2015." просторна цјелина "Центар" представљена је као подручје централних функција, без планирања промјене намјене, већ само мањих интервенција у простору. Највећи дио ове зоне обухваћен је Регулационим планом Центар, док су Градски парк и православна црква предмет Измјена Регулационог плана "Брегови 2".

У овој зони изграђен је 51 објект. Заступљени су централни градски садржаји: хотели, угоститељски објекти, трговачки, и други пословни садржаји и стамбени објекти. У стамбено-пословним објектима (22) у приземљу је заступљена пословна намјена, а становање је на горњим етажама. Ријетко је заступљено индивидуално становање (3 објекта). Само 5 објеката је искључиво трговачке намјене и 5 објеката административне. Дом ученика, на Тргу слободе је у служби образовања. Спратност објеката је у просјеку П+1 и П+1+Пк.

Саобраћајнице које уоквирују ову зону: Улица Краља Петра I Ослободиоца на сјеверу, улица Цара Лазара и царице Милице на западу, на источној страни улице Десанке Максимовић и Светозара Ћоровића, као и улица Вука Караџића унутар зоне која се пружа правцем запад–исток, имају елементе градских саобраћајница са тротоаром, затвореним системом одводњавања и расвјетом. Поред ових колских улица правцем сјевер–југ се пружа пјешачка улица Јована Дучића, која заједно са Градским тргом и Његошевим тргом представља простор на ком се врше јавна окупљања при разним манифестацијама. На јужној страни ова просторна цјелина укључује Градски парк који носи име Јована Дучића и градитељску цјелину Саборног храма Преображења господњег са епархијским домом и епархијском библиотеком.

У профилима улица Краља Петра I Ослободиоца, Вука Караџића, Цара Лазара и Царице Милице и Десанке Максимовић већ постоје површине намијењене за мирујући саобраћај. Паркирање је ријешено као подужно и означено је саобраћајном сигнализацијом. На тротоарима у зони пјешачких прелаза су изграђене рампе за особе са умањеним способностима. Највећи дио саобраћајница освјетљен је канделабрима висине четири метра.

У густо изграђеном градском ткиву као јавне зелене површине су заступљени најчешће дрвореди, и то: Његошева улица – дрворед лагерстремије (*Lagerstroemia indica*), Краља Петра I Ослободиоца – дрворед лагерстремије, Десанке Максимовић – дрворед лагерстремије и црвене џанарке (*Prunus cerasifera* “*Atropurpurea*”), Војводе Степе Степановића – дрворед лагерстремије, јапанске калине (*Ligustrum lucidum*) и липе (*Tilia platyphyllos*), као и дрвореди новијег датума у Ул. Вука Караџића.

Озелењени тргови, који функционишу и као зелене површине и као мјеста окупљања, су Његошев трг са платанима из 1906. године, и Градски трг, који преко дана постаје пијаца са дугогодишњом традицијом.

3.1. Значајнији објекти и просторне цјелине:

3.1.1 Градитељска цјелина – Катедрална црква посвећена Рођењу Блажене Дјевице Марије – Мала Госпа у Требињу⁶⁵ (1880–1884)

Катедрална црква се налази у Његошевој улици број 2, у центру Требиња, у непосредној близини Градског парка, на чијем другом крају се налази Српско-православна црква, Саборни храм Преображења Господњег. Налази се на локацији означеној као к.ч. 1027 (нови премјер).

Градња католичке цркве започета је 1880. године, а прва литургијска служба служена је 7. јуна 1884. године. Црква је посвећена у част Рођења Блажене Дјевице Марије – Мале Госпе. Поводом 1000. годишњице постојања Требињске бискупије, 1984. године жупна црква у Требињу је одлуком Свете Столице проглашена Катедралном црквом Требињско-мркањске бискупије са сједиштем у Требињу.

Катедрална црква је оријентирана у правцу исток–запад са улазом на западној страни. Према концепту просторне организације припада типу једнобродне цркве са трансептом и полукружном апсидом. Вањске димензије износе: дужина је око 29,00 м, ширина на дијелу трансепта је око 15,50 м, а на

⁶⁵ Комисија за очување националних споменика је на 24. сједници одржаној од 19. до 24. јануара 2006. године, донијела Одлуку о проглашењу градитељске цјелине – Катедрална црква посвећена Рођењу Блажене Дјевице Марије – Мала Госпа у Требињу националним спомеником (“Службени гласник БиХ”, број 42/06,48/13).

дијелу брода око 9,30 м. Црква има масивне камене зидове, који су у доњој зони дебљине око 90 цм, а у горњој око 70 цм.

Зидови су са унутрашње стране малтерирани и бојени, а велике површине зидова су осликане. Под цркве је прекривен каменим плочама. У простору апсиде је смјештено Светиште са олтаром. Са лијеве и десне стране Светишта су накнадно изграђене сакристије правоугаоног облика. Изнад улаза цркве, на простору који заузима читаву ширину брода, налази се галерија, чија је предња страна израђена од два пиластра и профилисаних вијенаца.

У конструктивном смислу објект се састоји од зидова и пиластара који се налазе на дијелу објекта гдје се сучељавају зидови брода и трансепта. Сваки од ових дијелова цркве, простор брода као и простор трансепта, има двоводну дрвену кровну конструкцију, а као кровни покривач коришћен је цријеп. Строп цркве је раван и на њему се налази касетована таваница.

Вањски зидови су малтерисани и бојени, осим западне фасаде од правилно клесаних, камених блокова, на којој се налази главни улаз у цркву. Истим каменим блоковима обрађени су и стубови који се налазе на крајевима црквених зидова, као и сокл у висини од 60 цм на читавом објекту цркве. Портал је полукружно завршен са масивним профилисаним каменим оквиром. Врата портала су двокрилна, израђена од масивног дрвета.

Изнад врата се налази и једна велика розета уоквирена масивним профилисаним каменим вијенцем. На розети се налазе витражи.

На сјеверној и јужној фасади налазе се по три висока, лучно завршена прозора уоквирена масивним каменим надпрозорницима.

У склопу градитељске цјелине, поред цркве, налази се жупна кућа и звоник одвојен око 3 метра од цркве, смјештен уз Његошеву улицу. Звоник је израђен од правилно тесаних камених блокова и његова висина износи око 7,8 м. Састоји се од високог правоугаоног постамента основе 3 x 3,5 м на којем је преслица са звоном.

3.1.2 Градитељска цјелина – Саборни храм Преображења Господњег (1888–1908), Епархијски дом и библиотека

Налази се у центру Требиња, на јужној страни Градског парка.

Саборни храм Светог Преображења Господњег грађен је од 1888. до 1908. године. Храм је детаљно обновљен 1957. године и 2008. године, када је уклоњен стари иконостас, урађен нови под, осликан нови животопис и позлаћени крст подигнут на 38 метара високи звоник. Том приликом је у дворишту уређен парк са језерцетом и мостом.

Према концепту просторне организације Саборни храм припада типу тробродне цркве са апсидом, наосом, припратом и звоником. Стилски примјетан је еклектицизам у градњи са елементима романике, готике и византије, од чега романички и готички елементи преовладавају, посебно у третирању фасаде и

прозорских отвора. Црква је оријентисана у правцу исток–запад гдје се апсида налази на источној страни, а улаз на западној. Унутрашњи простор цркве се лучно завршава, док се са вањске стране налази двосливни кров са цријепом. Материјал који се користио при градњи је камен кречњак.

На фасадама објекта истичу се прозорски отвори, камени украси у облику капитела на крову те улазни портал са звоником, а све је дефинисано правилно клесаним каменим блоковима камена кречњака са бијелим мермером који наглашава прозорске отворе. Улаз је наглашен мермерним оквиром са геометријским украсом који се лучно завршава. Изнад њега се наставља полукружна ниша са витражом, бифора те осмоугаони звоник на квадратном тамбуру са прозорским отворима. На бочним странама се налази по један улаз наглашен ризалитом на којем се истиче трифора са три кружна отвора изнад. Све је уоквирено истом декорацијом у мермеру као и на улазу. На апсиди се истичу три прозорска отвора са полукружним завршетком. Ти прозори су исти као и на бочним странама цркве, лијево и десно од ризалита са улазом. Горњи дио фасадне декорације наглашен је украсним каменим капителима који се завршавају каменим крстом.

Иконостас цркве радио је црногорски умјетник Марко Греговић, а помагао му је Требињац Атанасије Поповић⁶⁶, каснији академски сликар. Тај иконостас је каснијим интервенцијама замјењен новим. Нови позлаћени крст је изливен у Индустији алата “Требиње”, а позлату је урадио мајстор Алексеј Иванчев из Новог Сада.

Интервенцијом која је рађена у унутрашњости цркве 2008. године урађен је нови живопис⁶⁷.

Порту саборног храма краси чесма, са мозаиком Богородице са Христом, рад требињског умјетника Риста Вујновића⁶⁸. Поред цркве налази се епархијски дом са библиотеком, гдје је 1908. основана Српска школа.

Двориште око цркве је хортикултурно уређено са мноштвом дендролошких и вртно-архитектонским детаљима. Ту су заступљени примјери липе /*Tilia parvifolia*/, кестена /*Aesculus hippocastanum*/, барбема /*Robinia pseudoacacia*/, смокве /*Ficus carica*/, медунца /*Quercus pubescens*/, платана /*Platanus acerifolia*/, хибискуса /*Hibiscus syriacus*/, киселог дрвета /*Ailanthus altissima*/, алепског бора /*Pinus halepensis*/, чемпреса /*Cupressus arizonica*/, либанског кедрa /*Cedrus libani*/, аризонског чемпреса /*Cupressus arizonica*/ и др.⁶⁹

⁶⁶ Поповић, Атанасије, сликар (Требиње, 30.01.1885. – Дубровник, 08.10.1948.). Студије завршио на академији у Бечу 1914. Послије Првог свјетског рата кратко вријеме живи у Такову, а од 1920. у Дубровнику. У Босни ствара бројне слике са сценама живота рудара у Брези и Варешу. Најранија дјела одају утицај бечког академизма. Ликовна енциклопедија Југославије, Загреб, Југославенски лексикографски завод “Мирослав Крлежа“, Ињ-Портл, стр. 709.

⁶⁷ Поред светитеља Српске православне цркве насликане су и историјске личности: Милош Обилић, цар Душан Немањић, вожд Ђорђе Петровић, Милош Обреновић, краљ Петар I Карађорђевић, Никола Тесла.....

⁶⁸ <https://www.trebinje059.com/059/trebinjske-cesme/>.

⁶⁹ Измјена и допуна РП Брегови 2, стр. 20.

3.1.3 Градски трг (Трг слободе)

Градски трг у центру града, данас Трг слободе, налази се на мјесту некадашњег муслиманског гробља. Доласком Аустро-Угарске Монархије, а по директиви Владе у Бечу, Земаљска влада у Сарајеву дала је сагласност да се, између осталог, разради план хортикултурног уређења Требиња. На сједници Општинског вијећа Требиње донесена је одлука да се у Трстеном код Дубровника купи 20 садница платана (лат. *Platanus*) и да се посаде у центру града у облику великог правоугаоника. Од 20 засађених платана данас је преостало њих 16 који заједно са тргом формирају амбијентални центар Требиња⁷⁰. Животни вијек платана је 300 година, у градским срединама то је упола мање. Иако је установљено да су поједини платани обољели, експерти из Њемачке и Београда који су током 2018. године извршили визуелну опсервацију, сјечу и повезивање грана, сматрају да нису потребне озбиљне интервенције⁷¹.

Доласком Аустро-Угарске Монархије Требиње се, као и већина градова у Босни и Херцеговини, почиње трансформисати и попримати нове карактерне црте прилагођене новом начину живота. Сензибилитет према обликовању јавних простора и улица главна је карактерна црта данашњег Требиња из тог периода. Поплочане широке улице и тргови праћени зеленом структуром егзистирају и данас, а навике коришћења тих простора скоро да се нису промијениле до данас⁷². Тада се почињу да формирају јавни простори, од којих је најзначајнији Градски трг који своју намјену није промјенио од времена изградње. Трг се преко дана користи као пијаца, гдје се на дрвеним тезгама продају најпознатији производи из овог краја, попут меда, вина, сира, воћа и поврћа. *Genius loci*, односно дух мјеста, најистакнутији је на тој пијаци, која и данас одише животом те носи изворни карактер трга као жижне тачке, мјеста дружења, сусрета, размјене информација и добара⁷³.

Новоформирано градско језгро Требиња на прелазу из 19. у 20. вијек представља благи прелаз из оријенталног у европско градско ткиво које стилски одише архитектуром неоренесансе и неокласицизма. Градски трг са објектима на њему представљају јасан примјер тенденција у урбаном развоју Требиња тог периода. Објекти су једноставног архитектонског изражаја, ријетко монументални, често сведене фасадне форме, грађени на искуствима традиционалних начина градње. Један од битнијих сегмената градње Требиња је употреба камена која

⁷⁰ <http://kctrebinje.com/trebinjski-platani/>

⁷¹ <http://www.rtvbn.com/3814837/Trebinjski-gorostasi-ce-nas-nadzivjeti%3E>

⁷² Гузијан Ј., Цвијић С. (2010). Принципи обнове културно-историјских језгара градова Босне и Херцеговине. У: Савић Ј. (Ур.) Зборник пете регионалне конференције о интегративној заштити. Републички завод за заштиту културно-историјског и природног наслеђа Републике Српске, Бањалука: 73–83. Реф. “Зелени коридори као елемент урбаног планирања: Преглед из Требиња”; Љиљана Дошеновић, Тања Тркуља, Тијана Марић; Гласник шумарског факултета у Бањалуци.

⁷³ Марић Т. (2017). Пејзажно-партерно уређење и пренамјена простора старе железничке станице Требиње. Завршни рад. Универзитет у Бањалуци, Архитектонско-грађевинско-геодетски факултет. Реф. “Зелени коридори као елемент урбаног планирања: Преглед из Требиња”; Љиљана Дошеновић, Тања Тркуља, Тијана Марић; Гласник Шумарског факултета у Бањалуци.

поштује климатске предиспозиције, а наглашава феномен медитеранске архитектонске физиономије града⁷⁴.

На западној страни, Трг затвара објекат издужене основе, на чијим крајевима се налазе куле, вишеугаоне основе, висине приземље и спрат (П + 1), наткривене шаторастим кровом покривеним цријепом. Отвори у приземљу и спрату су издужени, лучно завршени, с тим да су они у приземљу шири. Наглашени вијенац на фасадама визуелно раздваја спратове. Између ове двије куле налази се приземан објекат са више пословних јединица, наткривен двоводним кровом са цријепом.

Са сјеверне стране, трг уоквирују објекти грађени почетком 20. вијека у историцистичком исказу. Фасаде објеката су покривене каменим плочама. Отвори приземља објеката су лучно завршени. Хотел Платани (1), на углу са улицом Јована Дучића, историјски је хотел, има приземље, спрат и поткровље. И на њему су отвори у приземљу лучно завршени, док су отвори на спрату правоугаони са дрвеним шкурама. У поткровљу су отворене баце. Источну страну Трга уоквирује пјешачка улица Јована Дучића, а са јужне стране улица Вука Караџића.

Споменик Ослободиоцима налази се на Градском тргу, постављен 1938. године, на двадесету годишњицу завршетка Првог свјетског рата. Споменик, висок око 5 метара, састоји се од кипа анђела изливеног у бронзи, који стоји на врху стуба. Базу споменика чини степенести дио на који је постављена квадратна основа изнад које се уздиже високи стуб са капителом на који је постављена скулптура. Капител стуба је квадратне основе, односно има четири стране које су различито украшене, али основа је биљна стилизована рељефна декорација. Стуб је постављен на постамент на којем је уклесан натпис на ћирилици "Херојима за слободу". Кип анђела је дјело непознатог страног мајстора, а направљен је по цртежима Јована Дучића. Кип симболизује побједу добра над злим. Анђео као чувар мира и слободе Града стоји са мачем, а под ногама му је змија која симболизује зло.

Спомен-чесма царском и краљевском подмаршалу Ђуру барону Бабићу налази се на Градском тргу. Аустроугарска власт крајем 19. вијека уводи у Требиње водовод и подиже скулптуру која треба да има симболично значење за становништво као извор воде. У документу из Сињског архива наводи се: "Како би се становништву подигао морал и показао брзи напредак и развој инфраструктуре, власти не само да су омогућиле постављање водовода у сам центар насеља, већ га и адекватно визуелно опремају. Фонтане или чесме које се постављају састављене су од постамента и женске фигуре од ливеног жељеза или бронзе. Такав принцип означавања извора питке воде је примијењен у свим већим и мањим управним подручјима Монархије."⁷⁵

Чесма на Градском тргу је изливена у жељезу у духу сецесије. Састоји се од постоља квадратне основе и трапезоидног тијела чесме који се према врху сужава. На страницама трапеза, на двије стране, налазе се главе лавова из чијих

⁷⁴ <https://aabh.ba/arhitektonski-identitet-savremenog-trebinja/>, Ninoslav Ilić.

⁷⁵ <http://radiotrebinje.com/zenska-skulptura-kao-simbol-vodovoda-babicevoj-cesmi-fali-vedro-za-vodu/?pismo=lat>, Јелена Ковачавић.

уста излази вода и излива се у полукружне истакне (умиваонике), док се на друге двије стране налази грб Града. Изнад ове композиције, у горњем појасу, изливени су на свакој страни листови еукалиптуса у витичастом троуглу. Изнад је постављена женска фигура, такођер у лијеваном жељезу, која је на глави носила ведро за воду. Данас је сачуван само доњи дио ведра. На постољу чесме стоји посвета “На успомену царском и краљевском Подмаршалу Ђури баруну Бабићу-у грађани требињски 1890.”.

3.1.4 Улица Јована Дучића је пјешачка улица која се пружа у смјеру сјевер–југ, а повезује на истоку Његошев трг са Градским тргом на западу. Улица је поплочана каменим плочама. Објекти на источној страни улице су у низу, задржали су амбијенталне вриједности иако су различитог третмана и спратности. Градација висина објеката од угла са улицом Краља Петра II Ослободиоца расте од приземног објекта угловнице преко објеката П+1, П+2 до блоковске градње хотела Платани (2) на углу према Његошвом тргу, П+1+Пк. Овај хотел је на исти начин обрађен као и Хотел Платани (1) на Градском тргу. Фасаде су камене, отвори у приземљу су лучно завршени, отвори на спрату су правоугаони са дрвеним шкурама, а на крову су отворене баце. Фасаде осталих објеката су различито третиране, док су приземља обложена каменом, спратови су на већини објеката малтерисани. Отвори у приземљу су лучно завршени или су правоугаони, а сви имају камене профилисане оквире. И отвори на спратовима су различитог облика. Објекти су мјешовите намјене, трговке у приземљу, а становање на спратовима.

3.1.5 Његошев трг налази се између пјешачке улице Јована Дучића која га веже са Градским тргом на западу и Градског парка на југу, а са источне стране улица Десанке Максимовић га одваја од зидина Кастела. На овом тргу налазе се платани засађени 1905. године. Трг је поплочан и користи се као лјетна башта кафана. На њему је постављен споменик Његошу по којем носи име. Преко пута споменика Његошу, на улазу у Градски парк подигнут је 1997. године споменик Јовану Дучићу.

Споменик Петру II Петровићу Његошу, црногорском владици и пјеснику, подигнут је 1934. године као дар Јована Дучића. Дјело је вајара Томе Росандића⁷⁶.

Дучић је у сарадњи са пријатељем Томом Росандићем подигао споменик који је изливен у Мађарској, док је у Требињу направљен гранитни постамент⁷⁷. На постаменту је ћирилицом уклесано само име “ЊЕГОШ”.

Кип Његоша изливен је у жељезу у црногорској народној ношњи. У десној руци држи књигу, док лијеву руку држи на срцу. Скулптура је реалистички третирана, једноставним обликовањем благо заобљених линија, што је примјетно и у третирању главе и браде, без детаљније разраде.

⁷⁶ Росандић, Тома, вајар (Сплит, 22.01.1878. – 01.03.1958.). Радио у каменорезачким радионицама у Сплиту 1900–1903., у Риму, Фиренци и Венецији 1903–1905., а у Мештровићевом атељеу у Бечу 1908. Послије Првог свјетског рата живи у Београду, био је проф. Умјетничке школе, оснивач и први ректор Умјетничке академије. Росандић је био под снажним утицајем Мештровића, те експресионистичких скулптура. Као зрео умјетник окреће се реализму. Ликовна енциклопедија Југославије, Загреб, Југославенски лексикографски завод “Мирослав Крлежа”, Портр-Ж, стр. 125.

⁷⁷ “Споменици Петра II Петровића Његоша”, Малбаша, Предраг, Цетиње 2013, поглавље IX.

3.1.6 Улице Његошева и Краља Петра I Ослободиоца

Улице Његошева и Краља Петра I Ослободиоца налазе се у Центру Требиња и већим својим дијелом формирале су се по доласку Аустро-Угарске Монархије, када су грађени објекти углавном јавне намјене у духу неоренесансе и класицизма. На ту основу, у периодима који су настајали, грађени су објекти различитих намјена.

Објекти грађени за вријеме Аустро-Угарске углавном су задржали своју аутентичност. Ради се о објектима једноставног архитектонског изражаја, са једним или два спрата. Фасаде су или у потпуности камене или је камен истакнут у доњем дијелу. Ти доњи дијелови објеката су обично са отворима који се полукружно завршавају, наглашени каменим оквиром. Отвори на спратовима су правоугаони, са истим каменим оквиром, као у доњем дијелу, који прати облик отвора. Прозори су углавном са дрвеним шкурама, што поред камене фасаде, наглашава тзв. медитеранску архитектонску физиономију града. Прозори су негдје додатно наглашени забатом, док су спратови раздијељени једноставним каменим вијенцима. Кровови су прекривени цријепом.

У улици Краља Петра I Ослободиоца истиче се објекат данашњег хотела “Централ” (бр. 47 на Карти 1), рађен у духу неоренесансе. Објекат је правоугаоне основе, изграђен 1894. године као административна зграда, са приземљем и једним спратом, високим поткровљем и четвероводним кровом. Каснијим интервенцијама, на ову основу дограђена су још два спрата, стилски пратећи основне карактеристике основе, али нарушавајући карактеристике градње по спратности.

Његошева улица стилски прати претходно наведене архитектонске карактеристике градње из аустроугарског периода. Специфична камена градња у овој улици најупечатљивија је на објекту који почиње на углу Његошеве и улице Царице Милице, а завршава на углу са улицом Меше Селимовића (бр. 59, 60 и 61 на Карти 1).

Објекат је познат као Ћеловића-кућа и био је у власништву трговца Луке Ћеловића. Објекат је просторно подијељен на три дијела са западним и источним крилом⁷⁸ који су имали функцију магаза, док је централни дио био стамбени. Грађен је од камена, спратности приземље и један спрат (П+1). Доњи отвори су рађени са полукружним завршетком, каменим оквиром који прати облик отвора. Отвори на спрату су правоугаони са истим оквиром. Између приземља и спрата и у горњем дијелу камен је учвршћен металним затегама.

У овој улици истиче се и објекат на углу са улицом Војводе Степе Степановића, грађен у духу модерне, али поштујући основу и специфичност градње претходног периода, са приземљем и једним спратом, прозорима са шкурама и полукружним завршетком на доњим отворима (бр. 54 на Карти 1).

⁷⁸ У западном дијелу је данас смјештена библиотека, док је у источном дијелу Комерцијална банка.

3.1.7 Градски парк⁷⁹, данашњи назив носи по пјеснику Јовану Дучићу. Улаз у парк са сјеверне стране наглашен је фигурама лавова. Готово у центру парка налази се фонтана, задужбина Јована Дучића. Базен фонтане је кружног облика оивичен каменим прстеном, а у средини базена је постављена фигура бога љубави Плакира, изливена у бронзи. До фонтане воде стазе које се радијално пружају у осам кракова од центра фонтане. На удаљености пар метара од фонтане пројектирана је стаза октогоналне основе која затвара прстен око фонтане. Стазе су у 2018. години поплочане каменом.

У парку се још налазе стабла чије саднице и сјеме је Јован Дучић доносио 20-их и 30-их година 20. вијека са својих путовања као дипломата. Многе саднице је наручивао бродовима из Италије. Бригу за парк потврђује и његов тестамент писан у Риму 1935. године “приход од даљих издавања мојих дијела поклањам Општини Требиње да тим скромним новцем одржава у љепоти варошки парк”.⁸⁰ Површина парка је 3 ха са 850 комада 45 врста дрвећа и украсног грмља. Најзаступљенији су четинари, а врсте чемпрес (*Cupressus sempervirens*) и алепски бор (*pinus halepensis*) са готово 600 стабала.

У 2018. години постављен је систем наводњавања и поплочане уске кривудае стазе кроз парк.

Према валоризационом елаборату Шумарског факултета из Београда и новелацији мр Југослава Брујића из 2001. године листа врста дрвећа и грмља је како слиједи:

- 1 *Abies pinsapo* Boiss.
- 2 *Acer negundo* L.
- 3 *Acer obtusatum* Waldst.et Kit.
- 4 *Acer platanoides* L.
- 5 *Aesculus hippocastanum* L.
- 6 *Amygdalus communis* L.
- 7 *Aucuba japonica* Thunb.
- 8 *Berberis gagnepainii* Schneid.var. *lanceifolia*
- 9 *Buxus sempervirens* L.
- 10 *Catalpa bignonioides* Walt.
- 11 *Cedrus deodara* Laws.
- 12 *Celtis australis* L.
- 13 *Celtis occidentalis* L.
- 14 *Celtis tournefortii* Lam.
- 15 *Cercis siliquastrum* L.
- 16 *Cinammomum camphora* (L.) Nees et Eberm.
- 17 *Cornus mas* L.
- 18 *Cupressus arizonica* Greene
- 19 *Cupressus sempervirens* L.
- 20 *Cupressus sempervirens* L. 'Pyramidalis' Nym.
- 21 *Elaeagnus angustifolia* L.
- 22 *Eriobotrya japonica* (Thunb.) Lindl.

⁷⁹ Измјена и допуна Регулационог плана Брегови 2, стр.18–20.

⁸⁰ Измјена и допуна Регулационог плана Брегови 2, стр. 18.

- 23 *Ficus carica* L.
- 24 *Forsythia europaea* Deg et Bald.
- 25 *Gleditsia triacanthos* L.
- 26 *Hibiscus syriacus* L.
- 27 *Ilex aquifolium* L.
- 28 *Jasminum nudiflorum* Lindl.
- 29 *Larix decidua* Mill.
- 30 *Laurus nobilis* L.
- 31 *Ligustrum ovalifolium* Hassk.
- 32 *Lonicera nitida* Wils.
- 33 *Maclura aurantiaca* Nutt.
- 34 *Magnolia grandiflora* L.
- 35 *Melia azedarach* L.
- 36 *Morus alba* L.
- 37 *Morus alba* L. 'Pendula' Dipp.
- 38 *Nerium oleander* L.
- 39 *Paulownia tomentosa* (Thunb.) Steud.
- 40 *Petteria ramentacea* (Sieber) Presl
- 41 *Petteria ramentacea* (Sieber) Presl.
- 42 *Philadelphus coronarius* L.
- 43 *Philadelphus* sp.
- 44 *Pinus halepensis* Mill.
- 45 *Pinus nigra* Arn.
- 46 *Pittosporum tobira* Ait.
- 47 *Platanus x acerifolia* Wild.
- 48 *Populus nigra* 'Pyramidalis' Spach
- 49 *Populus x euroamericana* (Dode) Guinier
- 50 *Prunus cerasifera* Ehrh.
- 51 *Prunus laurocerasus* L.
- 52 *Pyracantha coccinea* Roem.
- 53 *Quercus ilex* L.
- 54 *Robinia pseudoacacia* L.
- 55 *Sambucus nigra* L.
- 56 *Sophora japonica* L.
- 57 *Sorbus aria* (L.) Crantz.
- 58 *Spiraea x vanhouttei* (Briot.) Zbl.
- 59 *Symphoricarpus orbiculatus* Mnch.
- 60 *Syringa vulgaris* L.
- 61 *Thuja orientalis* L.
- 62 *Tilia argentea* Desf.
- 63 *Tilia cordata* Mill.
- 64 *Ulmus effusa* Wild.
- 65 *Viburnum tinus* L.

3.1.8 Споменик палим борцима у НОР-у

Споменик палим борцима у НОР-у, заједно са бистама народних хероја, смјештен је у парку Јован Дучић. Подигнут је 1953. године и дјело је академског кипара Нандор Глида⁸¹. Споменик је постављен на издигнути поплочани плато којем се приступа степеницама и састоји се од костурнице смјештене у средишту платоа и пет фигуралних скулптура. Дио споменика на којем су смјештене скулптуре налази се иза костурнице и састоји се од издигнутог бетонског постаментa обложеног каменим квадратним плочама истих димензија. На тај постамент постављен је натпис који гласи:

“БОРЦИМА ПАЛИМ У БОРБИ ПРОТИВ ФАШИЗМА“
1941 – 1945

Скулптурални дио споменика састоји се од четири мушке скулптуре и једне женске у средини. Скулптуре су рађене у духу соцреалистичке умјетности са пренаглашеним дијеловима тијела у складу са приступом изради ове врсте споменичке скулптуре у послеријатном периоду. Фигуре су лишене сувишних детаља како би до изражаја дошао пренаглашени волумен. Посматрано са лијева на десно, прва мушка фигура приказана је у усправном ставу са истакнутим прсима, огрнут капутот који држи лијевом руком, погледом у даљину и истакнутом десном ногом према напријед. Друга фигура је у готово истом ставу, са лијевом ногом према напријед и пушком на коју држи наслоњену на лијево раме. Централна фигура жене доминира цијелом композицијом са рукама уз тијело и стиснутим шакама и као таква симболизује снагу. Сљедеће двије мушке фигуре приказане су са погнутим главама окренутим према костурници и савијеним торзом, вјероватно одавајући почаст онима који су погинули.

3. Досадашња законска заштита

У Просторном плану Босне и Херцеговине до 2002. године Требиње (урбана цјелина са кулом, сахат-кулом, више стамбених објеката и Арсланагића мостом) је валоризовано као највриједнија урбана цјелина I категорије.

На Привременој листи националних споменика Босне и Херцеговине (“Службени гласник БиХ”, број 33/02, “Службени гласник Републике Српске”, број 79/02, “Службене новине Федерације БиХ”, број 59/02 и “Службени гласник Брчко Дистрикта БиХ”, број 4/03) Требиње је уписано под редним бројем 662.

Комисија је донијела одлуку о проглашењу националним спомеником Градитељске цјелине – Катедрална црква посвећена Рођењу Блажене Дјевице Марије – Мала Госпа у Требињу, РС (“Службени гласник БиХ”, број 42/06,48/13), који се налази у обухвату Историјског градског подручја Требиња.

⁸¹ Глид, Нандор, скулптор (Суботица, 12.12.1924. – Београд, 31.03.1997). Школу примијењених умјетности у Београду завршио је 1948., а Академију примијењених умјетности у Београду 1951. У првом периоду показује посебно интересовање за портрет. У оквиру реалистичког поступка тежи ка сажетој форми подвлачећи карактерне црте модела. У каснијим тражењима задржава се на проблему композиције: свдећи фигуру на експресивну арабеску остварује цјелине које се приближавају проблемима апстрактне умјетности. Енциклопедија ликовних умјетности 2 Д-Ини, Загреб 1962. У једно од најзначајнијих његових дјела убраја се меморијални споменик концентрационог логора Дацхау у Њемачкој.

Завод за заштиту споменика Федералног министарства културе и спорта дописом, број 07.8-35.2-5/2017-80 од 04.09.2017. године, обавијестио је Комисију да је Стари град Бан-Вир био заштићен од Завода за заштиту културно-историјског и природног наслеђа Босне и Херцеговине, да Рјешење из 1951. године није сачувано. У прилогу достављају евиденциони картон са бројем и годином заштите: 918/51. Достављају и извод из књиге II –Савјет за човекову средину и просторно уређење, Одбор за заштиту и уређење природне и градитељске башине, Комисија за градитељско наслеђе, Савезни завод за статистику (1982), *Заштићена градитељска баштина Југославије*, у којем су наведена добра под заштитом:

- Осман-пашина џамија заштићена Одлуком о регистрацији 1950;
- Ресулбеговића-кућа заштићена Одлуком о регистрацији 1950.;
- Стари Град Бан-Вир заштићен Одлуком о регистрацији 1952. и
- Манастирска црква св. Ваведеније Одлуком о регистрацији 1971.

Објекти из аустроугарског периода у ужем центру града су били заштићени ("Службени гласник Општине Требиње", 1. август 1981., бр. 4).

4. Истраживачки, конзерваторско-рестаураторски и санациони радови

Први Генерални урбанистички план Требиња је донесен 1957. године којим је предвиђено ширење града на слободним површинама према Западу. План је урађен по начелу зонирања са стамбеним, индустријским, културним, образовним и пословним зонама. Социјалистичко начело планирања је имао јасна разграничења функција у градском језгру. Реализација првог Урбанистичког плана није била задовољавајућа.

Уочени су проблеми које План није успио отклонити и из тих разлога приступило се изради новог Урбанистичког плана "Требиње 2000" који је усвојен 1975. године. Нови Урбанистички план је био амбициозан, имао савременији приступ планирања и препознао значај очувања историјског градског језгра Требиња. Град Требиње је према попису становника из 1971. године имао 12 449 становника. План је планирао три модела раста града до 2000. године: до 30 000 становника на основу тренда раста становника, до 50 000 становника на основу афирмације ширег простора и до 70 000 становника на основу претпоставки да ће крајем XX вијека у градовима Босне и Херцеговине живјети више од 50% становника. План је Требиње усмјеравао у правцу развоја туризма као залеђе мора и двојни град са Дубровником. Велика пажња је посвећена градитељском наслеђу са планираним реконструкцијама културно-историјских зона за централни дио града. За Стари град је планирана пренамјена садржаја и откопавање хендека. Планирана је и пренамјена фортица у туристичке сврхе, изградња успињаче на Леотар. Суштина плана је изградња новог центра града и Језера са острвом на Требишњици уз пратеће културне садржаје.

Први Просторни план општине Требиње израђен је 1987. године и конципирао се на развојне потенцијале у задовољавању туристичких потреба дубровачке регије. Требиње је разматрано као велика шанса развоја као залеђе за приморски туризам.

Пројекат ревитализације Старог града из 1986. године анализира сваки објекат појединачно и предлаже мјере заштите. На слободним површинама планира се градња нових објеката, просторно и архитектонски усклађених са амбијенталним карактеристикама. Објекти који су у рушевном стању треба рестаурирати. Оживљавање града оснива се на обогаћивању садржаја дјелатностима којима се постиже већа атрактивност и туристичка понуда

Урбанистички план “Требиње 2015” из 2003. године.

Основни концепт Плана је развој града у три правца и повећање густине становања у стамбеним насељима. План се није бавио развојем историјског језгра града, већ је оставио могућност да се третман наслеђа и њихов начин коришћења дефинишу посебном студијом служби заштите. Планом је дефинисана обавеза израде регулационих планова за цијело урбано подручје Требиња те ревизије регулационих планова који су били усвојени прије доношења урбанистичког плана.

Регулациони план Стари град, из 2009. године, носилац израде: Урбанистички завод Републике Српске, а. д. Бањалука

Овим планом обухваћена је просторна цјелина Старог града. Планом су предвиђене “реконструкције и/или доградње и/или надоградње постојећих објеката. Реконструкција, доградња и надоградња појединачних индивидуалних објеката су планиране на оним мјестима гдје су постојећи објекти у мањој мјери девастирани и гдје су изгубили аутентични изглед. Повећање висине је планирано за 30–40 цм максимално до 1 м, што би се одредило детаљним урбанистичко-техничким увјетима у зависности од степена заштите и уклапања са сусједним објектима. На објектима над којима се повећава висина може да се користи и адаптира поткровље. Наведени захвати подразумијевају и градњу објекта већег хоризонталног габарита од постојећег објекта, а и вертикални габарити се повећавају где омогућава простор. Објекти који су планирани за рестаурацију су у постојећем стању рушеви. Планом се предвиђа њихова обнова и враћање у првобитно стање“. Такође, планирана је реконструкција хендека око зидина Кастела и моста до главне капије.

Оно што није прихватљиво са становишта конзервације и овом одлуком јесте дозвољавање повећања висина постојећих објеката и градња објеката већих хоризонталних габарита. Очување уситњене структуре објеката Старог града је прописано мјерама заштите одлуке.

Регулациони план “Сјеверни логор”, из 2012. године, носилац израде. А.Д. “Пројект” Бањалука

Овим планом обухваћено је насеље Крш и дио зоне ужег центра (сјеверни низ објеката у улици Краља Петра I Ослободиоца и објекти у Београдској улици) у просторном обухвату националног споменика, као и просторе у зони заштите i на сјевероисточној страни и зоне заштите ii која се налази између Крша и зоне ужег центра.

Између осталог, циљеви плана који се односе на цјелину у склопу Историјског градског подручја Требиња укључују:

- “Планирати атрактивну и функционалну градску цјелину са заступљеним јавним, пословним садржајима, становањем и отвореним просторима.
- Партерно и пејзажно уређење и урбана опрема морају да буду у складу са високим нивоом урбанитета централне градске зоне, а посебно се истиче неопходност реализације тргова, пјачета, паркова и других јавних отворених површина.
- Заштита квалитетних амбијената историјске урбане матрице, нарочито очување и ревитализација што већег броја старих објеката.
- Омогућити фазну реализацију реконструкције историјских урбаних цјелина.
- Уређење рекреативних површина, дјечијих и спортских игралишта.
- Омогућити адекватан степен исплативости и изводљивости планиране изградње (капацитети, карактер садржаја, трошкови уређења грађевинског земљишта) у складу са новонасталим потребама и околностима.
- Површине за паркирање морају да задовоље услове прописане урбанистичким планом, тј. неопходно је реализовати адекватне површине за паркирање планираних садржаја, али и резервисати површину за паркирање те за централне садржаје и пјешачку зону у непосредном окружењу. Ипак рјешење мирујућег саобраћаја потребно је рационализовати у складу са значајем средине и потребом што адекватнијег искоришћења атрактивног градског земљишта“.

Овим планом нису валоризовани објекти високе амбијенталне вриједности у насељу Крш. Један број ових објеката је планиран за рушење. Мјерама заштите из ове одлуке је утврђена њихова дјеломична реконструкција уз претходно спровођење хитних мјера заштите.

Регулациони план Центар, из 2007. године, носилац израде: Пут инжењеринг. д. о. о. Требиње

Овим планом обухваћена је зона ужег центра Града у склопу националног споменика и простор заштитног појаса III на западној страни.

Планом се предвиђено: “У обухвату Регулационог плана се налазе и објекти из аустроугарског периода који су под заштитом (“Службени гласник Општине Требиње“, 1. август 1981, бр. 4).

Све камене фасаде су, такође, под заштитом, па се предлаже уклањање тенди, конзолних реклама и клима уређаја, које нарушавају спољни изглед објеката. Дозвољене су измјене у ентеријеру ових објеката, док се отварање нових отвора на фасади може да врши само уз претходну сагласност надлежне службе заштите. Није дозвољено отворе на фасади затварати елоксираном браваријом, него само дрвеном столаријом. Дозвољено је постојеће кровове подићи до 30 цм без доградње зидова од камена и отварање крова по типу “са бацама гдје је могуће, чиме се не нарушавају постојеће фасаде. У свим каснијим фазама реализације Плана, при изради планске документације нижег реда и техничке документације потребно је да се прибави сагласност надлежне службе заштите“. Планом је дозвољено рушење објекта на пијаци између двије куле и интерполација новог на двије етаже. Одлуком о проглашењу Историјског градског подручја Требиња је ограничена висина интерполираног објекта на једну етажу и то у случају да није изводљива рестаурација и адаптација постојећих објеката у

намјену за пијацу. Такође није дозвољено повећање кровних вијенаца на историјским објектима са амбијенталном вриједности, али се дозвољавају баце.

Измјена и допуна Регулационог плана Брегови 2, из 2011. године, носилац израде А.Д. "Пројект" Бањалука

Овим планом обухваћен је дио зоне ужег центра националног споменика, односно подручје Градског парка и градитељске цјелине Саборног храма и Епархијског дома.

Планиране мјере које се односе на овај просторни обухват националног споменика укључују:

-“планирати атрактивну и функционалну градску цјелину са заступљеним јавним, пословним садржајима, становањем и отвореним просторима; партерно и пејзажно уређење и урбана опрема морају да буду у складу са високим нивоом урбанитета цјелине; повезивање и уклапање са садржајима и уређењем контактне зоне нарочито пјешачком зоном центра града...; заштита квалитетних амбијената парка, порте православног храма и појаса уз базен “Брегови”; ревитализација парка "Јован Дучић" у смислу обнове и осавремењивања дијела садржаја уз максимално задржавање и интерполацију квалитетног дендрофонда“.

Регулациони план “Брегови“, из 2011. године, носилац израде: Пут инжењеринг д. о. о. Требиње.

Овај план обухвата заштитни појас IV националног споменика на југоисточној страни, простор непосредно уз београ Старог града, на истоку излази на ријеку Требишњицу, са сјеверне стране је оивичен улицом Преображенска, а на истоку излази на Градски парк.

Планиране мјере а које се односе на овај просторни обухват укључују:

-рушење објеката и бензинске пумпе непосредно уз зидине Старог града и на њиховом мјесту изградња хотела са паркингом, као и рушење објекта на крајњој источној страни;

-давање урабистичко-техничких увјета за сваки нови објекат.

Радови у простору:

Џамија Осман-паше Ресулбеговића (Пашина или Нова џамија)

Џамија је у прошлости више пута поправљана, а задњи пут 1912. године када је задржала свој облик, све до рата у БИХ 1992–1995 када је срушена. Камен темељац за реконструкцију је постављен 5. маја 2001. године, а свечано је отворена 15. јула 2005. године. Реконструкција је извршена према задњем познатом облику џамије из 1912. године који је задржала до рушења, од истог материјала и на исти начин градње. Изведбени пројекат реконструкције из 2002. године, радила је Архитектура *DIWAN PCI* д. о. о. Сарајево.

Царева (Султан Ахмедова или Хунгарија) џамија

Џамија је у рату у БИХ 1992–1995. срушена. Реконструкција је извршена према задњем познатом облику и димензијама џамије, од истог материјала и на исти начин градње. Свечано је отворена 3.8.2014. године.

Катедрална црква посвећена Рођењу Блажене Дјевице Марије – Мала Госпа у Требињу

Године 1904. саграђене су уз Светиште цркве двије помоћне просторије сакристије.

За вријеме I свјетског рата црква је била у лошем стању па су 1917. године вршене мање поправке. Године 2000. извршена је рестаурација фасаде цркве и ентеријера.

Саборни храм Преображења Господњег (1888–1908) са Епархијским домом и библиотеком

Храм је детаљно обновљен 1957. године и 2008. године, када је уклоњен стари иконостас, урађен нови под, осликан нови живопис и позлаћени крст подигнут на 38 метара високи звоник. Том приликом је у дворишту уређен парк са језерцем и мостом.

У задњих десет година било је доста интервенција на Храму, а посебно је унутрашњост објекта претрпјела промијене. Замијењен је камен на појединим мјестима на фасади услед дотрајалости. Од 2013. године почели су радови на осликавању унутрашњости храма, а живопис је радио Александар Живановић са помоћницима из Београда. Нови иконостас је израдио академски вајар и свештеник Стеван Ковачевић и академски сликар Данило Станимировић. Истовремено је извршена и унутрашња реконструкција Епархијског дома који се налази у порти цркве.

Археолошка истраживања

Археолошка истраживања мањег обима вршена су на простору садашњег дворишта и зграде Музеја Херцеговина, започета 1998. године, а настављена 2013. године. Ископавањем је откривен дио објекта 20 x 20 м, са неколико фаза градње, од којих је сахат-кула у 18. вијеку назидана на старије средњовјековне темеље и належе на репрезентативну зграду правоугаоне основе са више просторија. Претпоставка је да су у отоманском периоду срушени старији објекти и затрпани до нивоа првог спрата, а 1706. године је обновљено утврђење. Крајем 19. вијека, у вријеме аустроугарске управе, највјероватније је западни дио комплекса срушен и саграђена касарна (касније коришћена за гимназију, а потом Музеј Херцеговине), те је читаво двориште затрпано до нивоа некадашњег првог спрата. Претпоставља се да је грађевински комплекс изнад ријеке постојао све до 15. вијека. Археолошка истраживања је вршио Музеј Херцеговине⁸².

⁸² Грујић, И. (2018). Стари Град Требиње – археолошка истраживања, *Програм, извјештаји и апстракти XLI скупштина и годишњи скуп*, 80–81, Српско археолошко друштво: Панчево, 2018.

5. Садашње стање

1) Стари Град (Кастел, Бан-Вир)

Према анкетирању и снимању објеката које је провела Комисија 2017. и 2018. године, унутар бедема Старог Града укупно има 152 објекта.

Од укупног броја објеката, 77 објеката има стамбену намјену, 22 објекта су мјешовите стамбено-угоститељске намјене и 15 објеката стамбено-трговачке намјене, гдје се спрат користи за становање. Објекти са искључиво трговачком дјелатности су мање заступљени, њих 10 и углавном су приземни. Џамије Царева и Нова, имамска кућа и конак припадају исламској заједници. Јавни објекти: Музеј Херцеговине, некадашња аустроугарска касарна, реконструисани објект станице голубова писмоноша и сахат-кула су на крајњем сјеверном дијелу Старог Града.

111 објеката има високу амбијенталну вриједност, а од тог броја 54 објекта има архитектонску вриједност. 23 објекта је валоризовано као објекти у нескладу са амбијентом. (Карта 2)

Објекти су различитог физичког стања. Већина објеката су добро очувани, евидентирано је 9 оштећених објеката, а 4 рушевна (обилежени бројевима: 57, 59, 62, 105 на Карта 3).

Од укупног броја објеката, 11 објеката је валоризовано као објекти који су сачували висок степен аутентичности, 90 објеката су претрпјели дјеломичне промјене уз сачуван извјесни степен аутентичности, 25 објеката је у тој мјери промијењено да је изгубило аутентичност, а 22 објекта су рестаурирани. Објекти који су сачували висок степен аутентичности означени су бројевима 8, 25, 26, 47, 48, 50, 57, 65, 105, 114, 115 на Карти 4. Само је један објект на спрату сачувао доклат, а у приземљу трговку (данас је то гранап), означен бројем 52. (Карта 4).

Поплочавање отворених јавних простора је спроведено на више мањих површина и ове интервенције су рађене спорадично и на нивоу микро локација.

2) Насеље Крш (Омановића-махала)

Тренутно стање објеката градитељског наслеђа је такво да захтијевају активну заштиту и ревитализацију уз привођење одређеној намјени.

Приликом анкетирања и снимања објеката које је спровела Комисија 2017. и 2018. године (укупно 97 објеката) утврђено је да су промјене на нивоу физичке структуре најактуелније на западном и сјеверозападном дијелу насеља Крш, уз улицу Сунчана и непосредно испод ње. Видљиво је да се активности на адаптацијама и надоградњама старијих објеката раде без стручног надзора, и без

икаквог обзира према наслеђеном урбаном ткиву. Старије куће се руше, а на њиховим мјестима граде се објекти који су у нескладу. Имајући у виду да су изворне парцеле и припадајући објекти били скромних димензија, није риједак случај да новопроектовани објекти прелазе већ успостављене регулације те окупирају дио јавних површина. Присутна је пракса да се спратови објеката конзолно препуштају преко улице, деградирајући тако уличне фронтоне, те угрожавајући околне објекте. Обнове старих структура се раде без стручног надзора и надлежне службе заштите, уз употребу неадекватног материјала, те неодговарајуће обраде фасадних и кровних површина. Колорит је често неодговарајући (примјер објекат бр. 87), а изворни кровни покривач од камених плоча или купе каналице се мијења неодговарајућим. По неадекватном и неодговарајућем приступу адаптацији старијих структура издвајају се слjedeћих 15 објеката: 2, 5, 27, 29, 55, 56, 57, 59, 63, 66, 67, 68, 71, 94, 96 валоризовани као објекти у нескладу (Карта 2).

Дио насеља који је сачувао високе амбијенталне вриједности је југоисточни блок, ограничен улицама Скалине са западне стране и улицом Вука Вучевића са источне стране. Унутар овога блока налази се највећи број напуштених и руинираних објеката. Ако се упореди фото-документација настала током снимања локације 2009. године са оном насталом током снимања 2017. године, на више објеката је могуће уочити веће промјене на нивоу оштећења и обрушавања фасадних зидова.

Од 80 објеката са амбијенталним вриједностима, 22 објекта посједују и високе архитектонске вриједности. Објекат бр. 17 је једини објекат у овоме насељу који је имао доклат, те као такав представља структуру од посебног интересирања. Објекат бр. 72 је врло добро сачуван примјер стамбене архитектуре 18. вијека и још увијек је у употреби, али му је потребно одржавање (Карта 2).

Према физичком стању, евидентиран је 21 рушеван објект, а 11 објеката са тежим оштећењима (Карта 3).

Већи број објеката је сачувао аутентичност, 20 објеката је претрпјело промјене које су довеле до губитка аутентичности (Карта 4).

3) Подручје ужег центра

Према анкетирању и снимању објеката које је провела Комисија 2017. и 2018. године, у зони ужег центра изграђен је 51 објект. Спратност објеката је у просјеку П+1 и П+1+Пк.

Изузев 3 објекта која су напуштена, остали објекти су у употреби. У стамбено-пословним блоковима (35), у приземљу је заступљена пословна намјена, а становање је на горњим етажама. Ријетко је заступљено индивидуално становање (3 објекта). Само 5 објеката је искључиво трговачке намјене.

47 објеката су валоризовани као објекти са високом амбијенталном и архитектонском вриједности, означени на Карти 2.

Објекти су у релативно добром грађевном стању, а евидентирана су 3 оштећена објекта који захтијевају рестаурацију и одржавање (Карта 3).

Објекти који су сачували висок степен аутентичности означени су бројевима 3, 4, 45, 46, 59, 61, 62 и 69 на Карти 4. Три (3) објекта су евидентирани као објекти који су услед интервенција изгубили аутентичност означени бројевима 38, 2 и 47 (Карта 4).

Приватна дворишта су најчешће у заједничком власништву, полујавна и углавном неуређена.

6. Специфични ризици

- притисци развоја
- напуштени објекти
- неодржавање.

III – ЗАКЉУЧАК

У складу са свим напријед наведеним, Комисија је донијела одлуку о проглашењу Историјског градског подручја Требиња националним спомеником Босне и Херцеговине.

Након извршене валоризације у складу са Правилником о критеријумима вредновања добара и поступку категоризације националних споменика (“Службени гласник БиХ“, број 47/18), национални споменик је сврстан у категорију “национални споменик од изузетног значаја за Босну и Херцеговину“.

Национални споменици од изузетног значаја за Босну и Херцеговину су добра која:

- посједују изузетно високо изражене вриједности (друштвену, историјску, документарну или умјетничку и естетску)
- посједују изузетно висок степен аутентичности (минимално три атрибута аутентичности) и интегритета (минимално два атрибута интегритета)
- представљају јединствен и/или изузетно репрезентативан примјер одређеног типа или стила.

Одлука Комисије је заснована на сљедећем:

Историјска вриједност – Историјско градско подручје Требиња на хронолошки начин, кроз своју архитектуру и урбану физиономију, доприноси разумјевању услова живота у различитим историјским периодима и мијенама и размијене људских вриједности гдје су читљиви утицаји различитих културних кругова који могу да буду означени као медитерански, отомански, средњоевропски. Према Војиславу Корачу, град је настао на основама средњовјековног насеља, што је

потребно додатно истражити, преобликованог и проширеног у отоманском периоду са обиљежјима оријенталног града; док се од аустроугарског периода развија са физиономијом средњоевропских градова са ортогоналним улицама и пројектираним објектима у историцистичком исказу и са обиљежјима медитеранских градова. Сачувана урбана матрица и архитектура, доживљава се као сценографија у којој Требиње одржава континуитет с прошлошћу и традицијом.

На развој Историјског градског подручја Требиња утицале су многе личности из јавног и политичког живота. За средњовјековно Требиње значајни су били Немањићи, а прије свих краљица Јелена Анжујска која је владала преко 40 година овим крајем. Најмоћнија и најугледнија породица Требиња за вријеме отоманске управе била је Ресулбеговић која је преко 2 вијека владала овим крајем. Најважнији владар из ове породице био је Осман-ага који је саградио први утврђени град Бан-Вир. За вријеме аустроугарског периода значајна личност која је допринијела урбаном развоју града је био аустроугарски генерал Ђуро Бабић. Град Требиње највише везујемо за пјесника и дипломату Јована Дучића, који је дао допринос уређењу града у периоду између два свјетска рата. Само неки од његових поклона граду су споменици Ослободиоцима на Тргу слобода, Јелени Анжујској на зидинама Старог града, два лава са постаментима у парку, фонтана и статуа бога Плакира у парку и споменик Његошу. Његов легат се чува у градској библиотеци у Требињу и Музеју Херцеговине. У његову част одржавају се културне манифестације “Дучићев дан” и “Дучићеве вечери поезије”.

Умјетничку и естетску вриједност – Историјско градско подручје Требиња посједује изузетно изражене умјетничке и естетске вриједности које се огледају кроз просторну организацију, композицију и пропорције, односно према **Kevinu Lynchu** кроз слику, структуру (планска основа и распоред значења) и облик. Снажне компоненте чине: ријека Требишњица у којој се зрцали источни блок објеката Старог града, бедеми утврђења са улазном кулом, висински акценти мунара џамија и сахат-куле, све у бојама сивкастог камена уличних фасада уоквирених црвенкастим тоновима камених бедема Старог града. Слика даље прелази у синтезу пројектиране природе и архитектуре – у пространи трг – пијацу са монументалним платанима уоквирен јавним објектима и зеленило градског парка између католичке и православне цркве. Првобитна физиономија затвореног утврђеног града, бива, у аустроугарском периоду и након њега, умекшана отвореним јавним просторима и зеленилом, творећи нову слику Требиња као града зеленила, у контрасту са околним херцеговачким каменом.

Плуралност у урбаној структури и архитектонском обликовању, сачувана у пучкој архитектури кућа и дућана у Старом граду и насељу Крш, насталих наизглед као случајан исход развоја, као и сачувана у објектима историцистичког исказа, насталим као резултат свјесног дизајна, егзистирајући једна поред друге творе хармоничну слику града.

Квалитет обраде и квалитет материјала, вриједности детаља и конструкције у великој мјери заступљени су на појединачним објектима.

Документарну вриједност – Историјско градско подручје Требиња представља: материјално свједочанство о мање познатим историјским периодима, као што је средњовјековни период који захтијева археолошка истраживања; представља свједочанство о историјским мијенама, од средњовјековног периода, преко отоманског, аустроугарског, периода између два свјетска рата па до данас; а сваки је период оставио одређене типове, стилове и регионалне манире који могу да буду означени као медитерански, отомански и средњоевропски. Представља и предмет даљих истраживања и проучавања од интереса за науку и образовање.

Друштвену вриједност – посједује значај за становнике Требиња, али и Босне и Херцеговине, за њихов идентитет, колективно искуство и меморију. Укључује:

- Духовну (онтолошку) вриједност – односи се на нематеријалне вриједности и значења уско везана уз духовни идентитет, традиционална знања, умјетност и праксе становника Требиња;
- Символичку вриједност – произлази из повезаности са догађајима и живим традицијама, са идејама или са вјеровањима, или са умјетничким и књижевним дјелима од значаја за становништво;
- Сакралну вриједност – на малом градском простору налазе се богомоље различитих вјерских заједница, џамије, православна и католичка црква које доприносе мултикултурном идентитету града;
- Традиционалну вриједност – представља свједочанство културне традиције друштва; размјене људских вриједности, заната, и технологија од отоманског периода па до данас;
- Везаност за ритуале или обреде – перцепцији духа мјеста доприносе поред физичке структуре (грађевине, пејзаж, урбана физиономија) и нематеријални елементи као што су меморије и предаја везане за историјске догађаје и личности на које меморију чувају бројне скулптуре и бисте, вјерске светковине све три конфесије, фестивали фолклора, гастрономије, медитеранског и европског филма, Дучићеви дани поезије, отворена градска пијаца са својим мирисима, звуковима и бојама на којој се свакодневно одржава ритуал куповине, дружења и одмарања у сјени платана на трговима.
- Вриједност за заједницу – заједничка вриједност: Џамије у Старом граду су разорене у току рата 1992–1995. године, а њихова реконструкција у периоду од 2003. до 2008. године је знак да су заједничке вриједности поновно успостављене и рехабилитован локални идентитет, осјећај припадности, повезаности и поноса становништва.

Амбијенталну контекст – Историјско градско подручје Требиња представља изванредан примјер градског подручја развијаног у континуитету од 15. вијека, у чијој архитектури и урбаној физиономији су читљиви, на хронолошки начин, сви историјски периоди. Смјештен у долини ријеке Требишњице у подножју планине Леотар развијао се у интеракцији човјека са природом, уз коришћење природних датости терена, климе и локалних материјала за грађење. Размјена људских вриједности кроз његову историју изњедрила је плуралну урбану структуру и градитељско насљеђе, видљиво у пучкој архитектури уситњених кућа и дућана у неправилној мрежи уских улица опасаних зидинама Старог града и у насељу Крш;

те у ортогоналној мрежи ширих улица са пројектираним блоковским објектима историцистичког исказа изван Старог града. Ова плуралност у урбаној структури и архитектонским исказима, егзистирајући једни поред других, творе хармоничну слику града. Првобитна физиономија затвореног утврђеног града, од краја 19. вијека бива умекшана отвореним јавним просторима и зеленилом, творећи слику Требиња као града зеленила, у контрасту са околним херцеговачким каменом. У новије вријеме притисци развоја представљају пријетњу да наруше ове амбијенталне вриједности.

Јединственост, ријеткост и репрезентативност – представља ријетко очуван репрезентативан примјер градског подручја у Босни и Херцеговини у којем су на хронолошки начин, у градској структури и архитектури, читљиви утицаји различитих културних кругова који могу да буду означени као медитерански, отомански, средњоевропски. Очувани урбани, архитектонски и пејзажни атрибути демонстрирају типичан начин живота људи у континуитету од 15. вијека, историјске периоде и мијене.

Аутентичност – Историјско градско подручје Требиња је сачувало високи степен аутентичности посматрано према атрибутима који су изнесени у Нара документу о аутентичности члан XIII (The Nara Document on Authenticity, 1994., ICOMOS). Сачувани су: намјена и употреба, положај и смјештај у простору, дух и осјећање. Измјене на појединим објектима битно не утичу на сагледавање аутентичности и интегритета овог националног споменика.

Интегритет – Историјско градско подручје Требиња је сачувало све атрибуте у којима су садржане његове вриједности. Очуван је интегритет кроз физичку цјеловитост, хомогеност и заокруженост (комплетност) стања. Пријетњу представљају напуштени објекти у рушевном стању и развојни притисци.

Узимајући обзир све наведено, утврђене су мјере заштите дате у диспозитиву ове одлуке као и категоризација националног споменика

Саставни дио ове одлуке су:

Прилог 1 – Попис катастарских честица у обухвату националног споменика и заштитног појаса;

Прилог 2 – Карта са границама националног споменика и заштитног појаса и нумерацијом објеката.

Имовинско-власничка документација:

-

Документација о претходној заштити добра

Допис Завода за заштиту споменика у склопу Федералног министарства културе и спорта, број 07.8-35.2-5/2017-80 од 04.09.2017. године.

Техничка и фото-документација

- Евиденциони картони за 152 објекта Стари град Требиње. Тим Комисије: Мирела Мулалић Хандан, Алиса Марјановић, Нермина Каткић и Тарик Јазвин, 2018.
- Евиденциони картони за 76 објеката Центар Требиње. Тим Комисије: Мирела Мулалић Хандан, Алиса Марјановић, Нермина Каткић и Тарик Јазвин, 2018.
- Евиденциони картони за насеље Крш. Илић, Нинослав, 2018.
- Аерофото-граметријски снимак у ГеоСеттер програму на ЦД-у.
- Детаљно архитектонско снимање карактеристичних објеката насеље Крш. Илић, Нинослав. 2018.
- Фото-документација. Тим: Мирела Мулалић Хандан, Алиса Марјановић, Нермина Каткић, Тарик Јазвин и Нинослав Илић, 2017–2018.

Карта 1 – зоне заштите са нумерацијом објеката
Карта 2 – валоризација вриједности објеката
Карта 3 – бонитет
Карта 4 – оцјена аутентичности.

БИБЛИОГРАФИЈА КОРИШТЕНИХ ИЗВОРА

ДОКУМЕНТАЦИЈА АРХИВА БИХ

Архив БиХ Сарајево. Фонд Земаљска влада БиХ, Војни објекти у Требињу, кутије ЗВС 11 и 12.

ДОКУМЕНТАЦИЈА АРХИВА МОСТАР

Архив Мостар. Фонд архива, архитектонски нацрти: Зграда амбуланте, Католичка црква, Парохија, Зграда суда Требиње, Жандар-станица у Јасену, Жандар-станица у Бег-кули. Мостар, 1908.

ФОТО-ДОКУМЕНТАЦИЈА

Раић, Ћ. Ћ. (1998). *Ћирил Ћиро Раић и Херцеговина: 45 година фотографије*, Мостар.

Архивске фотографије из 1905.

Капија улаза у стари град

Пазариште
Катедрална црква посвећена рођењу Блажене Дјевице Марије – Мала Госпа
Стари град са Требишњицом
Арсланагића мост
Царева улица са запада
Улица Краља Александра
Ђеровића улица

КАРТОГРАФСКА ГРАЂА

Kink Genije Dircxionin Требиње. 1:2500. Требиње, 1896.
Eorie einer Oleaxe Требиње. 1:3125. Требиње, 1900.
Геодетска катра Требиње. Геодетски завод БиХ, 1:1000. Сарајево, 1951.
Геодетске карте Требиње. Републичка геодетска управа БиХ, 1:1000. Сарајево, 1975.
Геодетска карта Требиње. Геодетски завод БиХ, 1:1000. Сарајево, 1979.
Геодетска карте Требиње. Републичка управа за геодетске послове и катастар некретнина Сарајево, 1:1000, Сарајево, 1987.
Геодетске карте Требиње. Републичка управа за геодетске послове и катастар некретнина Сарајево, Сарајев, 1:100. Сарајево, 1987.
Геодетске карте Требиње. Републичка управа за геодетске послове и катастар некретнина Сарајево, 1:2500. Сарајево, 1987.
Геодетске карте Требиње. Републичка управа за геодетске послове и катастар некретнина Сарајево, 1:5000. Сарајево, 1987.

ТЕХНИЧКА ДОКУМЕНТАЦИЈА

Илић, Нинослав. (2018). Идејни архитектонски пројекат пројекат – реконструкција Старог града Тербиња, Фаза И /техничка документација/, Град Требиње, Требније.

Измјена и допуна регулационог плана “Брегови 2” Требиње. (2011) Општинско одјељење за просторно уређење, Бања Лука.

Измјене и допуне регулационог плана “Засад поље” Тербиње. (2018) Град Требиње. Институт за грађевинарство “ИГ” Бања Лука.

Урбанистички план Требиња 2002–2015. (2012) Општина Требиње, Урбанистички завод Републике српске а. д. Бања Лука.

Регулациони план Стари град Требиње. (2009). Општина Требиње. Урбанистички завод Републике Српске, Бања Лука.

Регулациони план Центар Требиње. (2007) Одјељење за просторно уређење, Општина Требиње, Пут инжењеринг д. о. о. Требиње.

Регулациони план “Сјеверни логор”. (2012) Одјељење за просторно уређење, Општина Требиње, АД Пројект, Бања Лука.

ЛИТЕРАТУРА

Арнаутовић, Е. (1984). *Аустоугарска окупација Требиња*. Трибуниа 8, 39–50. Требиње, 1884.

Бешлагић, Ш. (1966). *Попово - средњовјековни надгробни споменици*. Завод за заштиту споменика културе Босне и Херцеговине, Сарајево.

Бешлагић, Ш. (2004). *Лексикон стећака*, Свјетлост, Сарајево.

Бојановски, И. (1985). Илirsка племена у источној Херцеговини и њихов смјештај. *Трибуниа* 9, стр. 7–24. Требиње, 1985.

Брашнић, М. (1873). *Жупе у хрватској држави*, ЈАЗУ XXV, 1873.

Цвијић, С., Гузијан, Ј. (2016). *Urban regeneration as an instrument of identity preservation: A case study of Trebinje's Krš district*, *Archives for technical Sciences*, 14(1), 2016, pp.19–27.

Филиповић, С. М., Мичевић, Љ. (1959). Попово у Херцеговини, Антропогеографски приказ, Научно друштво НР БиХ, *Дјела, Књига XV*, Одјељење Историјско-филолошких наука, Књига 11, Сарајево, 1959

Фигурић, А. (1930). *Требиње некада и данас*, Тискарна Словенија, Љубљана.

Гилфердинг, А. (1972). *Путовање по Херцеговини, Босни и старој Србији*, Сарајево.

Грујић, И. (2018). Стари Град Требиње – археолошка истраживања, *Програм, извјештаји и апстракти XLI скупштина и годишњи скуп*, 80–81, Српско археолошко друштво: Панчево, 2018.

Гузијан, Ј. (2010). *Урбана обнова градова до 30 000 становника у БиХ – примјер града Требиња*. Магистарски рад. Бањалука: Архитектонско-грађевински факултет Универзитета у Бањој Луци.

Јовановић, З. М. (2005). *Азбучник православне иконографије и градитељства*. Београд

Крешевљаковић, Х., Капићић, Х. (1954). Стари херцеговаћки градови, *Наше старине II*, 9-21, Сарајево, 1954.

Кораћ, В. (1966). *Требиње, Историјски преглед: књига I*, Сарајево.

Кораћ, В. (1971). *Требиње, Историјски преглед: књига II*, Сарајево.

Ковачевић-Којић, Д. (1978). *Градска насеља средњовјековне Босне*. Сарајево.

Комисија за очување националних споменика. (199-). Привремена листа националних споменика. (доступна на: www.kons.gov.ba).

Комисија за очување националних споменика. (2018). Листа проглашених националних споменика. (доступна на: www.kons.gov.ba).

Хасандедић, Х. (1990). *Муслиманска баштина у Источној Херцеговини*, Ел-Калем, Сарајево, 1990.

Марић Т. (2017). *Пејзажно-партерно уређење и пренамјена простора старе жељезничке станице Требиње*. Завршни рад. Универзитет у Бањалуци, Архитектонско-грађевинско-геодетски факултет.

Михић, Ј. Љ. (1975). *Љубиње са околином*. Љубиње.

Панца, Ж., Вукореп, С. (2016). Римска цеста од Вида (Нарона) у долини Неретве до села Цицина – Хум код Требиња, *Херцеговина, часопис за културно и повијесно наслеђе*, 25–63, Мостар – Загреб, 2016.

Пашалић, Е. (1960). *Античка насеља и комуникације у БиХ*. Сарајево.

Пуљић, И. (1988). *Тисућу година требињске бискупије*. Врхбосанска висока теолошка школа, Сарајево.

Ратковић, А. (2006). Црква св. Пророка Илије у Седларима, *часопис Мост*, бр. 194 (105), 66–69, Мостар.

Рогановић, В. (1975). Нека питања заштите и ревитализације Старог града, *Трибуна* бр., 269–275. Требиње.

Сергејевски, Д. (1962). Римска цеста од Епидаура до Андербе. *ГЗМ Сарајево*, 1962.

Српска православна Херцеговачко-захумска митрополија при крају 1900. (1901). Мостар.

Шематизам српско-православне митрополије и архидијецезе херцеговачко-захумска за годину 1890. Сарајево, 1890.

Вего, М. (1982). Извори о Требињу и околини у средњем вијеку, Посебан отисак из *“Трибуније”* бр. 6, 115–138. Требиње, 1982.

Војинов, Ј. (2002). *Пут у постојбину светог Василија*. дневне новине Блиц, Београд, издање од 17. аугуста 2002. године.

ВЕБ ИЗВОРИ

Дончић, Ф. Требињске чесме. (2014). <https://www.trebinje059.com/059/trebinjske-cesme/> (објављено: 03.04.2014.)

Илић, Н. (2017). *Представљање прве фазе ревитализације Старог града.* <https://trebinjelive.info/2017/07/17/ninoslav-ilic-predstavio-prvu-fazu-revitalizacije-starog-grada-fotovideo/> (датум објаве: 17.07.2017.)

Ковачевић, Ј. *Дан када је Његош постао Требињац.* (2016). <https://www.herceg.tv/drustvo/2972/dan-kad-je-njegos-postao-trebinjac> (објављено: 22.02.2016.)

Ковачевић, Ј. (2016). *Женска скуптура као симбол водовода: Бабићевој чаеми фали ведро за воду?* <http://radiotrebinje.com/zenska-skulptura-ka-simbol-vodovoda-babicevoj-cesmi-fali-vedro-za-vodu/?pismo=lat> (објављено: 23.06.2016.)

Културно-историјски споменици. Град Требиње. <http://www.gradtrebinje.com/sta-vidjeti-trebinje/kulturno-istorijski-spomenic> (страница посјећена 13. 06. 2018.)

Кратак осврт на историју града Требиња. <http://www.angelfire.com/journal2/izvori/historija.html> (приступљено 09.08.2018.)

Музеј Требиње. <http://gotrebinje.com/sr/destinations/muzej/> (приступљено 04.05.2017.)

Музеј Херцеговине – Пронађена средњовјековна палата у Старом граду. <https://trebinjelive.info/2016/04/06/muzej-hercegovine-pronadana-srednjovjekovna-palata-u-starom-gradu/> (објављено: 06.04.2016.)

Осман-пашина џамија. Међлис исламске заједница Требиње. <http://www.medzlis-trebinje.ba/v1/index.php/dzamiye/item/510-osman-pasina-dzamiya> (објављено: 06.05.2016.)

Саборни храм Светог Преображења Господњег. <http://www.hercegovinapromo.com/saborni-hram-svetog-preobrazenja-gospodnjeg/> (објављено 01.09.2012).

Спомен ослободиоцима Требиња.Wikipedia: The Free Encyclopedia, Wikimedia.Foundation.https://sr.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BF%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%BA_%D0%BE%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BE%D1%86%D0%B8%D0%BC%D0%B0_%D0%A2%D1%80%D0%B5%D0%B1%D0%B8%D1%9A%D0%B0 (задња измјена 08.03.2018.)

Султан Ахмедова (царева) џамија. Међлис исламске заједнице. <http://www.medzlis-trebinje.ba/v1/index.php/dzamiije/item/526-sultan-ahmedova-careva-dzamiija> (објављено: 06.05.2016.)

Требињске горостаси ће нас надживјети. <http://www.rtvbn.com/3814837/Trebinjski-gorostasi-ce-nas-nadzivjeti%3E> (објављено: 16.04.2016.)

Трг Плартана. Wikipedia: The Free Encyclopedia, Wikimedia Foundation, https://sr.wikipedia.org/srel/%D0%A2%D1%80%D0%B3_%D0%BF%D0%BB%D0%B0%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B0 (задња измјена 09.03.2018.).

Носитељка истраживања и израде Приједлога одлуке:

Мирела Мулалић Хандан, помоћница извршног функционера за наслеђе

Учесници у истраживању и изради Приједлога одлуке (по абecedном реду)

Азра Делалић, историчарка умјетности

Мр. Јасна Гузијан, дипл.инж.арх

Елдин Хођић, проф. историје

Мр. Нинослав Илић, дипл.инж.арх

Тарик Јазин, стручни савјетник за градитељско наслеђе

Нермина Каткић, стручна савјетница за градитељско наслеђе

Алиса Марјановић, стручна савјетница за градитељско наслеђе

Алмедина Салихагић, стручна савјетница за документацију

Ешреф Салихагић, геоматар